

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAPI DEĞİŞMELERİ PLANLI DÖNEM (1963-1989)*

Doç. Dr. Ahmet YÖRÜK
İ. Ü. İktisat Fakültesi

GİRİŞ

Türkiye Ekonomisi otuz yıla yaklaşan bir planlama tecrübesine sahiptir. Uzun sayılabilecek bu dönem, ekonomik yapı değişmesi tahlilleri için iyi bir çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu incelemede, planlı dönem boyunca Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişmelerin tesbiti ve değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır. Ekonomik yapı değişikliği, alışılmış ve geleneksel yapılardan kurtulup modern yapılara ulaşabilme gayretlerinin bütününe kavrar. İktisadi kalkınma ve refahın yükselmesinde insanların davranış ve zihniyetleri son derece önemli bir etken olmakla beraber, konunun bu yönü çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır. Çalışmanın kapsamına girip, ekonomik yapı tahlillerinde kullanılacak temel değişkenlerde iki özellik aranmıştır.

1. Ölçülebilir olmak
2. Kesiksiz veri dizisi oluşturabilmek

Türkiye ekonomisinin yapısal değişme açısından incelenebilmesinde, sözü edilen niteliklere uyan beş ana değişken belirlenmiştir:

(*) Makale 1991 yılında kaleme alınmıştır.

1. Gelir (Büyüme)
2. Fiyat
3. İstihdam
4. Yatırım
5. Dış Ticaret

Dikkat edilirse belirlenen beş değişken de makroekonomik tahlillerin vazgeçilmez ana konusudur. Ekonominin bütününe kavrayan ve ilgilendiren bu belirleyicilerde, planlı dönem boyunca meydana gelen değişimler yıl yıl izlenmiş ve mukayeselere elverişli diziler haline getirilmiştir. İstihdam, tarifi icabı yalnız reel değişimlere sahne olmaktadır. Diğer belirleyicilerdeki reel değişimleri izleyebilmek için sabit fiyatlar ve dolar ortak ölçü olarak kabul edilmiştir. Gelir, fiyat ve yatırım değişimleri ve kıyaslamaları sabit fiyatlar (1988 yılı fiyatları) esas alınarak gerçekleştirilirken, dış ticaret değişimlerinde ortak ölçü olarak dolar değerleri esas alınmıştır.

I. GELİR DEĞİŞMELERİ

Milli gelir, hesaplanması ve yorumlanmasındaki türlü eksikliklere rağmen, bir ülkenin iktisadi durum ve refahındaki değişimleri anlamaya ve kavramaya yarayan en önemli tahlil araçlarının başında yer almaktadır. Milli gelir ve fert başına gelirdeki değişimler, diğer gösterge değişiklikleriyle desteklendiğinde oldukça anlamlı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Bu bölümde, Türkiye ekonomisinin global üretim ve katma değer değişimleri, ülkede yaşayan insanların bu değişimlerden etkilenmeleri, farklı dönemlerde ekonominin gösterdiği performansların büyüme hızları yolu ile incelenmesi ve sektör paylarındaki değişimlerin belirlenmesi yolu ile "Türkiye ekonomisinde bir yapı değişikliği olup olmadığı" konusuna yaklaşılmaya çalışılacaktır.

A- GSMH DEĞİŞMELERİ

Önceki yıllarda farklılıklar gösteren milli gelir dizileri, daha sonra DPT ve DİE'nin ortak çalışmaları ile tek bir dizi haline getirilmiştir. Planlı kalkınma döneminin başına kadar geriye götürülen bu dizi Tablo 1'de ayrıntıları ile sergilenmiştir. Bu tablonun incelenmesi ile, Türkiye milli gelirindeki değişimler ve bu değişimlerin refah yansımaları hakkında bazı ipuçlarını elde etmek mümkün olabilmektedir.

GSMH ile ilgili değerler cari fiyatlarla, sabit fiyatlarla ve dolar cinsinden ayrı ayrı verilmiştir. Cari fiyatlarla GSMH artışını izlemek çok anlamlı olmamaktadır. 1963 yılında 67 milyar TL olan bu rakam 1989'da 2547 kat artarak 170 trilyon TL'ye yükselmiştir. Sabit fiyatlarla aynı dönem için artış katsayısı ise 3.75 kat olup, sözü edilen dönemde "fiyat yapısında önemli bir değişiklik olduğu" sonucuna varılmaktadır. GSMH'nin dolar cinsinden ifadesi, sabit fiyatlarla açıklanmasına daha yakın sonuçlar vennektedir. Artış katsayısı yaklaşık 11 kat olmaktadır. Dolar cinsinden dizinin oluşturulmasında iki önemli sıkıntı kaynağı ile karşılaşmaktadır.

I. 1963-1980 dönemi, önceleri sabit kur, daha sonra katlı kur (veya kontrollü dalgalı kur) politikalarının uygulandığı kambiyo rejimine sahne olduğu için Türk Lirası gerçek değerinden işlem görmemiştir. Bu dönemde yurtiçi fiyat artışları genel olarak yurtdışı fiyat artışlarının üstünde seyretmiş, uygulanan sabit kur sistemi sonucunda "TL aşırı değerlenmiştir". 1 Ağustos 1981 tarihinden itibaren günlük kur uygulamasına geçilerek, piyasa eğilimlerini ve çapraz kur değişimlerini dikkate alan bir anlayışla TL gerçek değerini daha iyi yansıtan kur yapısına yaklaştırılmıştır.

II. İkinci önemli sıkıntı kaynağı ise, yılı temsil edecek döviz kurunun belirlenmesi sorunudur. Hızlı fiyat değişmelerinin gözleendiği ve kurların günlük olarak belirlendiği bir ortamda bütün bir yılı en iyi şekilde temsil edebilecek olan döviz kurunun belirlenmesi kolay olmamaktadır.

GSMH'nin dolar cinsinden ifadesi uluslararası kıyaslamalarda yararlı bir gösterge olmaktadır. Ayrıca, son bölümde inceleme konusu yapılan dış ticaret ile ilgili tahlillerde önemli bir atıf noktası olmaktadır (İthalat, ihracat, dış ticaret açığı ve dış ticaret hacminin değişmelerini incelerken). İnceleme alanımız dışında olmakla beraber uluslararası sermaye hareketleri ve Türkiye ekonomisine bakan yönü ile dış borçlarla ilgili tahlillerde GSMH'nin dolar cinsinden ifadesi önemli kolaylıklar ve kıyaslama imkanları sağlamaktadır.

Yalnız GSMH farklılaşmalarına bakarak Türkiye ekonomisinde yapı değişikliği gerçekleşiyor sonucuna varmak mümkün olmamaktadır.

Tablo 1: Milli Gelir (1963-1989)

Yıllar	GSMH		Ortalama Dolar Kuru (TL.)	GSMH		Yıl Ortası		Fert Başına Gelir		TL.
	Cari Fiy. Milyar TL.	1988 Fiy. Milyar TL.		Milyar Dolar	Milyon Kişi	Dolar		1988 Fiy.	Cari Fiy.	
						1988 Fiy.	1988 Fiy.			
1963	67	27.195	9	7.4	29.7	250	645	2253	917056	
1964	71	28.303	9	7.9	30.4	261	655	2346	931226	
1965	77	29.191	9	8.5	31.2	274	660	2463	937098	
1966	91	32.692	9	10.1	31.9	318	721	2863	1023737	
1967	101	34.066	9	11.2	32.8	344	732	3099	1040210	
1968	112	36.338	9	12.4	33.6	372	762	3350	1081993	
1969	125	38.309	9	14.0	34.4	403	783	3626	1112288	
1970	148	40.516	11	13.4	35.3	369	807	4184	1147082	
1971	193	44.637	15	13.0	36.2	355	868	5318	1232583	
1972	240	47.962	14	17.1	37.1	463	909	6485	1291671	
1973	310	50.540	14	22.1	38.1	581	934	8138	1327497	
1974	427	54.273	14	30.5	37.1	796	979	10941	1390337	
1975	532	58.592	14	38.0	40.1	934	1.029	13368	1461955	
1976	675	63.233	16	42.1	40.9	1.040	1.088	16497	1545479	
1977	873	65.690	18	48.5	41.8	1.172	1.107	20899	1573754	
1978	1.290	67.572	24	53.7	42.6	1.258	1.115	30270	1584714	
1979	2.199	67.301	38	62.8	43.5	1.346	1.088	50529	1546084	
1980	4.435	66.583	76	57.6	44.4	1.313	1.055	99805	1498339	
1981	6.553	69.345	110	58.5	45.5	1.305	1.072	143909	1522735	
1982	8.735	72.497	161	53.2	46.7	1.163	1.093	187093	1552814	
1983	11.549	74.898	224	50.6	47.9	1.077	1.101	241348	1564825	
1984	18.316	79.351	365	49.7	49.1	1.026	1.138	374462	1617099	
1985	27.715	83.396	518	52.9	50.3	1.066	1.167	552408	1657787	
1986	39.177	90.125	669	57.6	51.5	1.139	1.231	762612	1748440	
1987	58.389	96.822	856	67.9	52.8	1.291	1.290	1104929	1832202	
1988	100.153	100.153	1420	70.2	54.2	1.301	1.301	1848676	1848676	
1989	170.679	101.953	2125	80.3	55.5	1.435	1.292	3106631	1835637	

Kaynak : DPT, DİE, HDİM verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

B- FERT BAŞINA GELİR DEĞİŞMELERİ

Fert başına gelir (per capita), kişisel satınalma gücü ve dolayısıyla tüketim harcamalarını belirleyen temel etken olarak, iktisadi refah ve değişmelerinin gerçeğe en yakın olarak izlenmesine imkân veren bir göstergedir. Fert başına gelirdeki farklılaşmalara bakarak ülke içinde yıllar boyu, ülkeler arasında ise belirli yıllardaki refah değişimleri incelenip, bazı yorumlar yapılabilmektedir. Fiyat ve kur değişmelerinin etkisini en aza indirmek sabit fiyatların kullanılması, tüketim kalıpları ile nisbi fiyat yapılarının farklılıkları ise satınalma gücü ölçüsü yönteminin kullanılması ile giderilmeye çalışılmakta ve bu özellikleri haiz diziler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Satınalma gücü ölçüsü ile ilgili seriler 1980'den daha geriye götürülmediği için inceleme dışında tutulmuştur. Tablo 1'de fert başına gelir dolar ve TL cinsinden, cari ve sabit fiyatlarla dört ayrı dizi halinde verilmiştir.

Cari fiyatlarla fert başına gelir, hızlı fiyat değişmeleri yüzünden bir kenara bırakılacak olursa, refah değişmelerini takip için sabit fiyatlarla oluşturulan diziler incelenebilir. Dolar cinsinden sabit fiyat dizisi ile TL cinsinden sabit fiyat dizileri, dönem başı ve dönem sonu kıyaslandığında ilginç bir gözlem yapılabilmektedir: Fert başına gelir her iki diziyeye göre de bir kat artarak katlanmıştır. Dolar cinsinden 645'den 1292 dolara, TL cinsinden 917 binden 1 milyon 835 bin Türk Lirasına yükselmiştir. Bu durum dizilerin iç tutarlılığı lehine yorumlanabilecek olumlu bir noktadır.

Fert başına geliri belirleyen önemli bir etken de nüfus miktarı ve artış hızıdır. Dönem başı yıl ortası nüfus 29.7 milyon kişi iken dönem sonunda bu sayı 55.5 milyon kişiye ulaşarak % 87 bir artış kaydetmiştir. Yaklaşık yıllık nüfus artış hızı % 0.24'dür. Hızlı sayılabilecek bir nüfus artışına karşılık, per capitanın bir kat yükselmesi olumlu bir değişme olmakla birlikte, bunu "yapısal değişme" gerçekleştiri, şeklinde yorumlamak doğru değildir.

Gelir ve refah dağılımı konusunda, kapsam ve yöntem bakımından benzerleri arasında daha tutarlı olduğu söylenebilecek iki araştırma vardır. Bunlardan biri DPT tarafından yapılan 1973 Gelir Dağılımı Araştırması, diğeri ise DİE tarafından yapılan 1987 yılı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketidir. Hanehalkı yüzdelilerinin gelirden aldıkları yüzde paylarda 1973'den 1987'ye önemli bir değişiklik olmadığı araştırmaların verdiği temel sonuçtur.

Hanehalkı Yüzdeleri		Gelir Payları (%)	
		1973 DPT	1987 DİE
Birinci	% 20	3.5	4.0
İkinci	% 20	8.0	7.0
Üçüncü	% 20	12.5	13.0
Dördüncü	% 20	19.5	21.0
Beşinci	% 20	56.5	55.0

Kaynak : - DPT 1973 Gelir Dağılımı

- DİE 987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi

Hanehalkının gelir ve refahını artırmaya, dolayısıyla gelir bölüşümünde daha âdil bir paylaşmaya yönelik olarak uygulanan çeşitli politikalar mevcuttur: Vergi dilim ve oranlarını değiştiren maliye politikaları, temel mal ve hizmetlerde uygulanan sübvansiyonlar, gelir artırıcı ve harcama azaltıcı sosyal politikalar, konut, sağlık, eğitim politikaları vb. kişilerin gelir ve refahları üzerine çeşitli etkiler doğururlar. Ancak bu politikaların değişik araç ve amaçlarıyla çok dağınık oluşu, 27 yıllık kantitatif veriler oluşturmaya elverişli olmamaları nedeniyle çalışma kapsamımızın dışında bırakılmıştır. Söylenebilecek olan Türkiye'de gelir bölüşümü açısından, önemli bir yapı değişikliği olduğunu gösteren kantitatif bir çalışmadan mahrum oluşumuzdur.

C- BÜYÜME HIZI DEĞİŞMELERİ

Büyüme hızı ekonominin performansını ölçmeye yarayan önemli bir göstergedir. Ekonomisi bir veya birkaç temel ürüne dayalı ülkelerde büyüme hızı ve değişmelerine temkinli bakmak gerekir. Örnek olarak, esas itibarıyla petrole dayalı İran ekonomisinde büyüme hızları bazı yıllarda % 20'lere yaklaşırken, bazı yıllarda % (-20) lere gerileyebilmektedir⁽¹⁾. Hızlı iniş ve çıkışların sebebi üretim ve fiyat değişmeleridir. Monokültür ülkelerin dış dünya ile bağlantılarında da çok önemli etkileri olan bu ürünlerin ülke içinde üretilen miktarlarındaki değişmeler (veya aynı ürünün diğer ülkelere üretilen miktarlarındaki değişmeler) ve dünya piyasalarında işlem gören bu ürünlerin fiyatlarındaki değişmeler sözü edilen ülkelerin yıllık GSMH'nı derinden etkilemektedir.

(1) Yacallah Recai, Türkiye-İran Ekonomik İlişkilerinin Gelişimi (1973-1985).
Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1988, sf. 25.

1. Yıllık Büyüme Hızı Değişmeleri

27 yıllık seri incelendiğinde sabit fiyatlarla yıllık büyüme hızının en yüksek olduğu yıllar, % 12 ile 1966 ve % 10.2 ile 1971 yıllarıdır. En kötü yıllar ise % -1.1 ile 1980 ve % -0.4 ile 1979 yıllarıdır. İlgili çekici olan, başarılı yıllarda Toptan Eşya Fiyatları Endeksinin, emisyonun, para artış hızının makûl düzeylerde seyrederken, başarısız yıllarda eşanlı olarak TEFE, emisyon ve para artış hızlarının serinin en yüksek değerlerine ulaşmış olmasıdır.

Dikkat çeken bir başka nokta da birinci petrol şokunun (1973) olumsuz etkisi hafif atlatılırken, ikinci petrol şokunun (1979-1980), ülke içi siyasi istikrarsızlıklarla üstüste binerek, seride en kötü iki yılının yaşanmasına yol açmasıdır.

2. Plan Dönemlerinde Büyüme Hızı Değişmeleri

Ülkemiz beş adet, beş yıllık kalkınma planı tecrübesini yaşamıştır. Plan dönemlerinde büyüme hızı konusunda başarılı olmayı belirleyen değişik özellikler zaman zaman ağırlık kazanmıştır:

i. Ülke içinde üretim değişimleri (tarım, özellikle sanayi ve hizmet kesimlerinde üretim değişimleri) ve bu kesimlerin gösterdiği performans.

ii. Dış ticaret hadlerindeki değişimler.

iii. Türkiye ve Dünya'da yaşanan siyasi ve ekonomik konjonktür.

Plan dönemi, içeride ve dışarıda olumlu bir konjonktürün yanı sıra, lehte dış ticaret hadleri ve yüksek sektörel performansları bir arada yaşama şansına sahip olmuşsa başarılı, sayılan şartlardan uzaklaştığı ölçüde ise başarısız olmaktadır. Bu manası ile en başarılı dönem ikinci plan dönemidir (1968-72). İkinci plan döneminde ortalama olarak yıllık büyüme hızı % 7.1 olmuştur.

En başarısız dönem dördüncü plan dönemidir (1979-83). Dördüncü plan döneminde ortalama olarak yıllık büyüme hızı % 2.1 düzeyinde kalmıştır. İkinci petrol şokuyla büsbütün aleyhimize dönen dış ticaret hadleri ile iç ve dış konjonktürün elverişli olmayışı böyle bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ayrıntılı rakamlar Tablo 3'de gösterilmiştir.

Büyüme hızı değişiklikleri analizleri ile bu kriterin bazı eğilimleri vermekle beraber, tek başına ekonomik yapı değişikliğini ölçmeye veya göstermeye yeterli olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak diğer tablolarla birlikte anlamlı sonuçlara ulaşabilecektir.

Tablo 2 : Bütüme Hızı ve Bazı Gösterge Değişmeleri (1963-1989) (%)

Yıllar	Yıllık Bütüme Hızı Sabit Fiyatlarla	Yıllık Bütüme Hızı Cari Fiyatlarla	GSMH Zımnı Deflatörü	Toptan Eşya Fiyatları Endeksi	Emisyon Artış Hızı	Para Arzı Artış Hızı
1963	9.7	16.0	5.7	4.3	9.0	11.0
1964	4.1	6.8	2.6	1.2	18.5	12.5
1965	3.1	7.6	4.3	8.1	11.1	17.1
1966	12.0	19.1	6.4	4.8	13.1	20.7
1967	4.2	11.0	6.5	7.6	19.1	14.7
1968	6.7	10.9	3.9	3.2	-0.2	14.5
1969	5.4	11.0	5.3	7.2	10.6	15.8
1970	5.8	18.3	11.9	6.7	26.8	17.6
1971	10.2	30.3	18.3	15.9	22.4	23.2
1972	7.4	25.0	16.4	18.0	18.0	21.3
1973	5.4	28.9	22.1	20.5	25.9	31.9
1974	7.4	37.8	28.4	19.9	30.0	27.1
1975	8.0	25.4	16.2	10.1	24.3	32.6
1976	7.9	26.0	16.7	15.6	27.4	27.9
1977	3.9	29.3	24.5	24.1	49.5	39.1
1978	2.9	47.9	43.8	52.6	45.9	35.6
1979	-0.4	70.4	71.1	63.9	60.9	64.9
1980	-1.1	101.6	103.8	107.2	52.3	57.9
1981	4.1	47.8	41.9	36.8	38.7	38.0
1982	4.5	33.3	27.5	27.0	40.4	38.0
1983	3.3	32.2	28.0	30.5	34.6	48.1
1984	5.9	59.1	50.1	50.3	33.1	7.9
1985	5.1	51.2	43.9	43.2	43.3	52.2
1986	8.1	41.5	30.9	29.6	45.0	56.6
1987	7.4	48.5	38.3	32.0	49.3	62.1
1988	3.7	72.3	65.9	68.3	48.6	30.3
1989	1.7	69.7	69.2	69.6	86.5	80.0

Kaynak : DPT, DİE ve TCMB verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 3 : Plan Dönemlerinde Büyüme Hızları (Gerçekleşmeler) (Sabit Faktör Fiyatlarıyla, %)

Sektörler	I. Plan Ortalama (1963-67)	II. Plan Ortalama (1968-72)	III. Plan Ortalama (1973-77)	Arayıl 1978	IV. Plan Ortalama (1979-83)	Arayıl 1984	V. Plan Ortalama (1985-89)
Tarım	3.1	3.5	3.5	2.7	2.2	3.5	1.6
Sanayi	10.8	7.8	9.8	3.7	1.8	10.1	5.9
Hizmetler	7.3	7.9	7.9	4.1	2.6	5.3	4.9
GSYİH	6.4	6.8	7.3	4.3	2.5	6.0	4.5
GSMH	6.6	7.1	6.5	2.9	2.1	5.9	5.1

Kaynak : DPT verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

D- SEKTÖR PAYLARINDA DEĞİŞMELER

Üretim sektörlerinin GSMH içindeki paylarına bakarak ülkelerin gelişmişlik düzeyleri hakkında doğruya çok yakın tahminler yapmak mümkündür. Gelişmiş ve olgun bir ekonomide tarım kesiminin GSMH içindeki payı % 5'in altına düşerken, sanayi kesimi % 30-40, hizmetler kesimi de % 50-60'lık paylar almaktadır. Gelişme yolundaki ülkelerde ise hâkim iktisadi faaliyet tarım olduğu için, bu kesimin payı oldukça yüksek seviyelerdedir. En güdük kesimi oluşturan sanayinin payı ise % 10'lar civarında olup, iktisadi gelişmeyle birlikte bu pay kademeli bir şekilde yükselmektedir. Hizmet kesimi ise farklı bir özelliğe sahiptir: gelişmenin farklı aşamalarında hizmet kesiminin yüzde payında önemli bir değişiklik olmamakta ve bu pay genellikle % 50 civarında seyretmektedir. Gelişmişlik düzeyi farklı olan iki ayrı tip ülkede her ne kadar hizmet kesiminin GSMH içindeki yüzde payları birbirine çok yakın ise de, aralarında önemli yapısal farklar vardır. Gelişmekte olan bir ekonomide hizmetler kesiminde en büyük payı iç ticaret oluştururken, iktisadi gelişmeyle birlikte iç ticaretin nisbi payı gerilemekte, onun yerini ulaştırma, haberleşme, sağlık, eğitim, bankacılık ve turizm faaliyetleri almaktadır.

Plan dönemlerinde sektör paylarındaki değişimler Tablo 4 ve 5'de ayrıntılı olarak verilmiştir. Tabloların incelenmesi sonucu dikkat çeken noktalar şunlardır:

- i- Tarım sektörünün GSMH'daki payı sürekli olarak azalma eğilimindedir.
- ii- Sanayi sektörünün GSMH'daki payı sürekli olarak artma eğilimindedir.
- iii- Hizmetler sektörünün GSMH'daki payı % 50'min biraz üstünde karar kılmıştır.

Sektör paylarının cari ve sabit fiyatlarla ayrı ayrı ifadesi, nisbi fiyat değişmelerinin izlenebilme fırsatını vermektedir: Tarım kesimi başlangıç döneminde cari ve sabit fiyatlarla GSMH içindeki % 35'lik bir pay alırken, V. Plân yıllık ortalamasından aldığı pay, cari fiyatlarla % 17.3'e, sabit fiyatlarla % 21.1'e düşmüştür. Bunun anlamı, plân dönemi boyunca nisbi fiyat değişmeleri tarım kesimi aleyhine işlemiş demektir. Yani "iç ticaret hadleri" tarım kesimi aleyhine, sanayi kesimi lehine dönmüştür. Başka bir ifade ile tarım ürünleri nisbeten ucuzlanmış, aynı miktar sanayi ürünü alabilmek için karşılığında verilmesi gereken tarım ürünlerinin miktarı artmıştır.

Hizmetler sektörü de bütünü itibariyle tarım sektörü gibi fiyat değişmelerinden olumsuz yönde etkilenmiş, sanayi sektörü ile kıyaslandığında iç

ticaret hadleri sanayi kesimi lehine, hizmetler kesimi aleyhine değişmiştir. Ancak, hizmetler kesimi heterojen bir karaktere sahip olduğu için bu durum genel bir ortalamayı yansıtmaktadır. O yüzden "bütünü itibariyle" sıfatı kullanılmıştır. Ayrıntıya inildiğinde bazı alt sektörler ortalamadan sapabilmektedirler. Ömek olarak ulaşıma alt sektörü genel eğilimden farklılık arz etmektedir. Özellikle petrol fiyatlarının yükselmesinden etkilenen ulaştırma sektörü önemli fiyat artışlarına sahne olarak, tarım ve sanayi ürünleri ile kıyaslandığında, ticaret hadlerini kendi lehine çevirmiştir.

Sektör paylarındaki değişmelerin cari ve sabit fiyatlarla izlenmesi, gelir bölüşümü ile ilgili değerlendirmelere bazı katkılar yapabilmektedir. Pek çok olgun ekonomide olduğu gibi, Türkiye'de de gelir bölüşümü ile ilgili sağlıklı veri ve incelemeler yoktur. Gelirin sektörler, bölgeler, meslekler ve özellikle fonksiyonel olarak (faktör payları açısından) bölüşümü, kapsam ve yöntem açısından yetersiz araştırmalar ve sonuçlarına dayandırılmaktadır.

Gelirin, tarım ve tarım dışı sektörler arasında bölünüşündeki farklılaşmaların, en azından yönünü kavrayabilmede, GSMH yapısının cari ve sabit fiyatlarla incelenmesinin önemli yararları vardır. Benzer şekilde, iç ticaret hadlerinin sağlıklı veri ve yöntemlere dayalı olarak araştırılması, gelirin sektörel bölünüşünün daha doğru olarak öğrenilebilmesine önemli katkılar yapabilecektir. Tarım ve tarım dışı kesimlerde yaşayan nüfus ve işgücünün kantitatif analizi çok büyük güçlük arz etmediği için, sektörel gelirlerden hareketle kişisel gelir bölüşümüne ulaşıp, daha sağlıklı "refah değişmesi tablilleri" gerçekleştirilebilir. Elimizdeki verilere dayalı olarak, tarım kesiminde çalışanların mutlak sayısındaki azalışın (şehirleşme oranındaki yükselişin) bu kesimde çalışan başına gelir artışının olumlu yönde etkilerken, iç ticaret hadlerinin sanayi kesimi lehine değişmesinin tarım kesiminde yaşayan ve çalışanların refahını olumsuz yönde etkilediğini ve bu etkinin ağır bastığını söyleyebiliriz.

Diyagram 1 ve 2'de 27 yıllık serinin birinci ve beşinci plân dönemlerinde yıllık ortalama sektör payları kıyaslamalı olarak sergilenmiştir. Diyagramın dikkatli bir şekilde incelenmesiyle Türkiye ekonomisinin tanım ağırlıklı olmaktan çıkarak, sanayi ağırlıklı olma yolunda önemli mesafeler aldığı sonucuna varılabilir. Katma değerin sektörel bölünüşü, bir sonraki bölümde incelenecek olan istihdamın sektörel bölünüşüne nisbetle, Türkiye ekonomisinde yapı değişikliğinin gerçekleşmekte olduğunu daha bariz bir şekilde göstermektedir. Bu eğilimin, yani tanım kesiminin payının azalması ve sanayi kesiminin payının artması, önümüzdeki yıllarda da devam edeceği rahatlıkla söylenebilir.

Tablo 4 : Plân Dönemlerinde Sektör Paylarında Değişmeler (Cari Faktör Fiyatlarıyla)

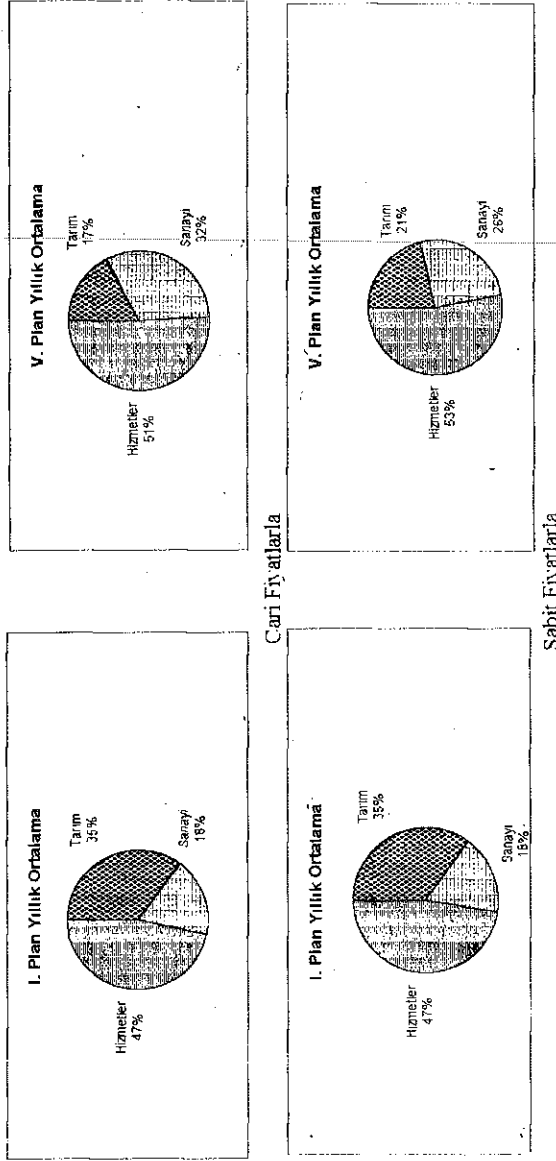
Sektörler	I. Plân Yıllık Ortalama	II. Plân Yıllık Ortalama	III. Plân Yıllık Ortalama	1978 Ara Yılı	IV. Plân Yıllık Ortalama	1984 Ara Yılı	1989 Yılı	V. Plân Yıllık Ortalama
Tarım	35.2	29.4	28.5	25.3	21.0	19.6	16.6	17.3
Sanayi	18.0	19.8	19.9	23.0	27.0	29.5	31.6	31.9
Hizmetler	46.8	50.8	51.6	51.7	52.0	50.9	51.8	50.8
GSYİH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : İktisadi Rapor 1990, TOBB. Ankara 1990, s. 30

Tablo 5 : Plân Dönemlerinde Sektör Paylarında Değişmeler (Sabit Faktör Fiyatlarıyla)

Sektörler	I. Plân Yıllık Ortalama	II. Plân Yıllık Ortalama	III. Plân Yıllık Ortalama	1978 Ara Yılı	IV. Plân Yıllık Ortalama	1984 Ara Yılı	1989 Yılı	V. Plân Yıllık Ortalama
Tarım	35.0	29.5	24.1	22.8	23.4	22.2	19.2	21.1
Sanayi	17.5	20.9	22.7	24.1	22.6	24.3	26.0	25.5
Hizmetler	47.5	49.6	53.2	53.1	54.0	53.5	54.8	53.4
GSYİH	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : İktisadi Rapor 1990, TOBB. Ankara 1990, s. 29

Diyagram 1 : Sektör Paylarındaki Değişimler

II. FİYAT DEĞİŞMELERİ

Fiyatlar, kaynakların nisbi kıtlığını yansıtan göstergeleridir. Mal ve hizmetler ile üretim faktörlerinin fiyatları, sözü edilen kaynakların nisbi kıtlıklarını gerçeğe yakın ölçüler içinde ifade edebiliyor ise, ekonomide kaynak dağılımının etkin olduğu söylenebilir. Etkinlik, bol kaynak ve teknoloji ile birleştiğinde ikti-

sadi refaha ulaşılabilir. Fiyat yapısındaki mutlak ve nisbi değişmeler, ülkenin genişleme yolu, teknolojisi ve refahı ile çok sıkı bir münasebet içindedir.

Bu bölümde Türkiye ekonomisinde fiyat değişmeleri incelenecektir. Tablo 2'de yıllık büyüme hızı ve fiyat değişmeleri arasında bağlantılar kurmaya elverişli bazı makroekonomik göstergelere yer verilmiştir. İlk iki sütunda yıllık büyüme hızı sabit ve cari fiyatlarla ifade edilmiştir. Üçüncü sütunda verilen GSMH zımni deflatörü, özellikle yatırım harcamalarının fiyat hareketlerinden anındinabilmesinde kullanılan özel bir endekstir. Toptan eşya fiyatları endeksinine yakın seyreden deflatör daha ziyade planlamacılar tarafından kullanılmaktadır. TEFE ile emisyon artış hızı ve para artış hızı arasında önemli sayılabilecek bir yön ve derece beraberliği gözlenmektedir. Verilen 27 yıllık çeşitli diziler, ekonometrik ve kantitatif araştırma yapacak olanlar için uygun ve elverişli diziler oluşturmaktadır.

Türkiye'de fiyat değişmeleri daha çok Toptan Eşya Fiyatları Endeksi (TEFE) ile açıklanmaktadır. İlgili sütunun incelenmesinden şu sonuçlar çıkarılabilir:

(1963-1970) yılları fiyat istikrarının geçerli olduğu yıllardır. Bu dönemde yıllık ortalama fiyat artışı % 7'nin altında kalmış, yıllık ortalama büyüme hızı yaklaşık % 7 olmuştur. Bu başarılı dönemin altında

- i. Sanayi kesimindeki hızlı büyümenin
- ii. Dünya konjonktüründeki olumlu etkilerin
- iii. İşçi gelirlerinin artışıyla, ithal taleplerinin rahatlıkla karşılanabilmesinin önemli paylan vardır.

Tek rakamlı enflasyon yılları 1970 ile geride kalmış, 1980'de üç rakamlı enflasyon oranı ile ekonomi tarihimizin en yüksek fiyat tinnanışına uzanan ve fiyatlarda yapısal değişimin gözleendiği on yıllık bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemde fiyatların yapısal olarak değişmesine yol açan temel belirleyiciler derinden hissedilen petrol şoklarıdır. Birinci şokun yaşandığı 1973-1974 yıllarında petrol fiyatlarının ani yükselişi döviz ihtiyacını büyük miktarlarda artırmıştır. Dış ticaret hadlerinin hızla aleyhimize dönüşü ithal girdi maliyetlerini tırmandırmış, petrol için yapılan ilave ödemelerle sıkıntılı bir döneme girilmiştir. Birinci şoku hemen takip eden 1975 ve 1976 yıllarında, kısa vadeli borçlanma yoluyla ihtiyaç duyulan dış kaynakların temin edilebilmesi, şokun hafif atlatılmasını sağlamıştır. Ancak, enerji fiyatlarındaki artışın Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) ürettiği mal ve hizmet fiyatlarına yansıtılmaması, Kamu

kesiminin borçlanma talebini yükseltmiştir. Kamu kesimi finansman açıklarının giderek daha yoğun bir şekilde emisyonla karşılanması, hızlı fiyat artışlarına sebep olmuştur. 1977'den itibaren ithalatla ilgili sıkıntıların artması ekonominin arz yönünden önemli sorunların tırmanmasına sebep olurken, genişleyici mali politikalar ve sübvansiyonların devam etmesi ekonominin talep yönünden kontrol edilemeyişi sonucunu doğurmuştur. Toplam arz ve toplam talep arasındaki dengenin giderek bozulması yapısal fiyat değişmelerine sebep olurken, 1979 yılının ikinci yansında patlak veren ikinci petrol şoku ekonomiyi kilitlenme noktasına yaklaştırmıştır. Yeterli dövizin sağlanamaması sebebi ile ekonominin ihtiyaç duyduğu ithalatın gerçekleştirilememesi üretim gerilemelerine yol açmıştır. Nitekim, 1979 ve 1980 yılları arasında -0.4 ve -1.1'lik yıllık büyüme hızlarıyla, planlı dönemde yaşanan en başarısız iki yıl olmuştur. Bozulan iç ve dış dengeler, emisyon ve para artış hızının yıllık olarak % 60'ların üstüne çıkmasına, fiyat artışlarının da 1979'da % 63.9, 1980'de ise % 107.2'ye tırmanmasına sebep olmuştur.

Enflasyonun üç rakamla ifadesi, fiyatların temel fonksiyonu olan "nisbi kıtlıkları gösterme" görevini yerine getirememesi sonucunu doğurmuştur. Bu durumun, hem gelir bölüşümünü, hem de kaynakların etkin dağılımını olumsuz yönde etkileyeceği açıktır.

Ekonomide dengeleri yeniden kurmak ve enflasyonu kontrol edebilmek için 1980 yılı başlarında "istikrar programı" uygulamaya başlanmıştır. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararların yürürlüğe girmesi ile kamu kesiminin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarında önemli yükselmeler olmuştur. Sübvansiyonların kaldırılması veya azaltılması ile piyasadaki ikili fiyatlar ortadan kaldırılmasına gayret edilirken enflasyon oranı % 100'ün üstüne çıkmıştır.

Alınan kararlar 1980 yılı sonundan itibaren etkilerini hissettirmeye başlamış, 1981 ve 1982 yıllarında fiyat artış hızında önemli sayılabilecek düşüşler sağlanmıştır.

Bu dönemde açıklanan temel iktisat politikaları, rekabete dayalı ve piyasa da oluşan fiyat yapısına ulaşabilmek ile ihracata dayalı ve dışa dönük bir üretim yapısına sahip olabilmek şeklinde özetlenebilir.

Yıllık ortalama büyüme hızının % 4.8 olarak gerçekleştiği 1981-89 döneminde, yıllık ortalama fiyat artışı % 42.9'dur. Piyasa mekanizmasına işlerlik

kazandırmak, kamu müdahalesini daha düşük düzeye indirmek ve dış dünya ile ekonomik entegrasyonu sağlamaya yönelik gayretler, 1984 yılından itibaren fiyatların piyasada oluşmasına önem veren politikanın ön plana çıkması sonucunu doğurmuştur.

Ekonomiyi dışa açmak ve sanayi ürünlerini dış pazarlara yöneltmek maksadıyla uygulanan kur politikalarının ithal maliyetlerini yükseltici etkileri, fiyat artışlarının önemli bir sebebini oluşturmuştur. Diğer yandan, ekonomide yapısal değişmeyi sağlamak için izlenen altyapı politikalarının kamu gelir ve giderleri üzerinde yarattığı baskılar kamu açıklarının artması sonucunu doğurmuştur. Toplam talebin direkt baskısı ve kamu açıklarının finansman tekniklerinin mali piyasalarda faizleri yükseltici rolü, fiyatlar genel düzeyini olumsuz şekilde etkilemektedir.

Planlı dönemin 1970 öncesi ve sonrası, fiyat yapısı açısından önemli farklılıklar göstermektedir. 1970 yılına kadar fiyat istikrarı, 1970'de sonra ise fiyat istikrarsızlığı dönemin belirleyici sıfatını ifade edebilir. Fiyat yapısındaki bu değişme, genel iktisat politikalarının oluşturulmasında önemli bir yapı özelliği olarak sürekli şekilde gündemde kalmaktadır.

III- İSTİHDAM DEĞİŞMELERİ

İktisadi büyüme, daha çok miktarda üretim faktörünün seferber edilerek daha yüksek düzeyde mal ve hizmet üretiminin gerçekleştirilmesi ile eşanlamlıdır. Üretim faktörlerinin miktarında bir değişiklik olmadan da mal ve hizmet üretimi artabilir. Böyle bir durum, faktör verimliliklerinin yükselmesi ile açıklanabilir. Üretim faktörlerinin niteliklerinin iyileşmesi diye tanımlayabileceğimiz verimlilik artışlarını ölçmek kolay olmamaktadır. Verimlilik artışları, uzun dönemde ve üretimdeki artışlarla değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Planlı dönemde istihdamdaki değişmeler Tablo 6'da gösterilmiştir. 1963'de 12.9 milyon kişi istihdam edilirken, 1988'de bu rakam 16.9 milyon kişiye yükselmiş, 26 yılda toplam istihdamdaki mutlak artış 4 milyon işgücüne ulaşmıştır. Artış oranı ise % 31.5'dir.

Toplam istihdamdaki bu artışa karşılık tarım kesimi istihdamı mutlak olarak azalmıştır. 1963'de 9.9 milyon kişinin istihdam edildiği tarım kesiminde, 1988 rakamı 9.3 milyon kişiye gerilemiştir. Azalış oranı % 5.6'dır. Tarım kesiminin, tarım-dışı kesimlere işgücü aktarması olarak yorumlanabilecek böyle bir durum, *Colin Clark*'m Üç Sektör Kanunu'na uygun bir yapı değişikliğidir. İktisadi gelişme ile birlikte geleneksel tarım kesiminden, modern sanayi ve hizmetler kesimine *gelir ve işgücü transferi*, yapı değişikliğinin beklenen ve gözlenen bir özelliğidir. Tarım kesiminde işlenebilecek toprakların sınırına geliş, mekanizasyon ve teknolojik imkanlar bu kesimde çalışacak işgücünü belirlerken, tarım-dışı kesimlerdeki çalışma fırsatları ve gelir farkları işgücünün modern kesimlere akmasına yol açmaktadır. Nitekim, toplam istihdamda tarım kesiminin payı dönem başında % 76.8 iken dönem sonunda bu pay % 55.1'e gerilemiştir (Tablo 7).

Sanayi kesimindeki istihdam değişimleri bütünü itibariyle beklenen yöndedir. Dönem başında 1.1 milyon kişinin istihdam edildiği sanayi kesiminde, dönem sonu istihdamı 2.4 milyon kişidir. Mutlak artış 1.3 milyon, nisbi artış % 113'dür. Toplam istihdam içinde sanayi kesiminin aldığı pay ise % 8.8'den % 14.2'ye kadar yükselmiştir.

Hizmetler kesiminde dönem başında 1.9 milyon kişi çalışırken, dönem sonunda bu rakam 5.2 milyon kişiye ulaşmıştır. Mutlak artış 3.3 milyon kişi, nisbi artış % 180'dir. Toplam istihdam içinde hizmetler kesiminin payı bir kat artarak dönem başında % 14.4 iken dönem sonunda % 30.7'ye ulaşmıştır.

Tablo 5 ve 6'dan çıkan sonuç: Türkiye ekonomisi istihdam yönünden halen tarım ağırlıklıdır. Katma değer ve dış ticaret açısından bir hayli azalan bu ağırlık, istihdam gündeme geldiğinde birden anmaktadır. Olgun ekonomilerde tarım kesiminin toplam istihdam içindeki payı % 5'in altına düşmüştür.

Milli gelir ve dış ticaretteki değişimlerde ekonomik yapı değişikliği daha açık gözlenirken, istihdamda tarım kesiminin ağırlığını sürdürmesi, hizmetler ve özellikle sanayi kesimindeki teknoloji tercihleri ile yakından ilgilidir. Türkiye ekonomisinde sermaye ve teknoloji birikimi, genellikle düşünülen ve ifade edilenden daha tatminkâr düzeylerde. Bu konuyla ilgili ciddi ve ilgi çekici bir araştırma Arman Kırım tarafından yapılmıştır^(*).

(*) Arman Kırım, Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim. Ankara, 1990. TOBB Yayın No: 145.

Tablo 6 : İstihdamın Sektörel Dağılımı (1963-1988) (Bin kişi)

YİLLAR	TARİH	SANAYİ	HİZMETLER	TOPLAM
1963	9.853	1.125	1.851	12.829
1964	9.844	1.152	1.951	12.947
1965	9.768	1.197	2.083	13.048
1966	9.901	1.304	2.230	13.435
1967	9.940	1.424	2.375	13.730
1968	9.274	1.579	2.556	13.409
1969	9.333	1.742	2.739	13.814
1970	9.606	1.397	2.679	13.682
1971	9.597	1.448	2.798	13.843
1972	9.589	1.507	2.941	14.037
1973	9.580	1.575	3.101	14.256
1974	9.572	1.630	3.268	14.470
1975	9.563	1.691	3.442	14.696
1976	9.554	1.753	3.631	14.938
1977	9.546	1.801	3.774	15.121
1978	9.537	1.826	3.886	15.249
1979	9.529	1.794	3.915	15.239
1980	9.520	1.774	3.940	15.231
1981	9.512	1.822	4.034	15.368
1982	9.482	1.855	4.130	15.467
1983	9.451	1.911	4.215	15.577
1984	9.390	1.984	4.513	15.776
1985	9.390	2.052	4.513	15.955
1986	9.364	2.175	4.705	16.244
1987	9.335	2.282	4.933	16.550
1988	9.300	2.392	5.175	16.866

Kaynak : DPT verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Tablo 7 : İstihdamın Sektörel Dağılımı (1963-1988) (Yüzde)

YILLAR	TARİH	SANAYİ	HİZMETLER	TOPLAM
1963	76.8	8.8	14.4	100.0
1964	76.0	8.9	15.1	100.0
1965	74.9	9.2	15.9	100.0
1966	73.7	9.7	16.6	100.0
1967	72.3	10.4	17.3	100.0
1968	69.2	11.8	19.0	100.0
1969	67.6	12.6	19.8	100.0
1970	70.2	10.2	19.6	100.0
1971	69.3	10.5	20.2	100.0
1972	68.3	10.7	21.0	100.0
1973	67.2	11.0	21.8	100.0
1974	66.1	11.3	22.6	100.0
1975	65.1	11.5	23.4	100.0
1976	64.0	11.7	24.3	100.0
1977	63.1	11.9	25.0	100.0
1978	62.5	12.0	25.5	100.0
1979	62.5	11.8	25.7	100.0
1980	62.5	11.6	25.9	100.0
1981	61.9	11.9	26.2	100.0
1982	61.3	12.0	26.7	100.0
1983	60.7	12.3	27.0	100.0
1984	59.7	12.6	27.7	100.0
1985	58.9	12.9	28.2	100.0
1986	57.6	13.4	29.0	100.0
1987	56.4	13.8	29.8	100.0
1988	55.1	14.2	30.7	100.0

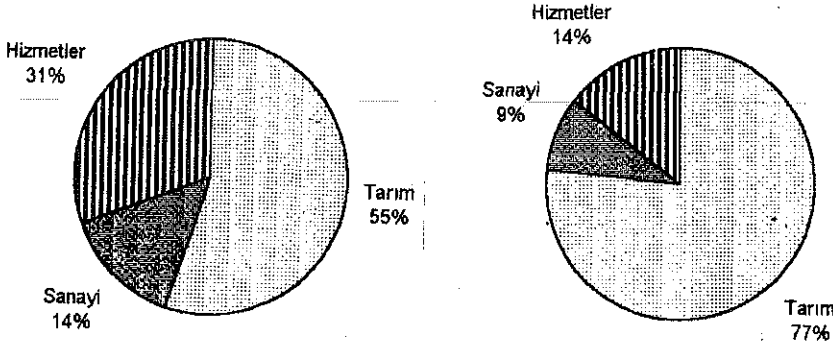
Kaynak : 6 numaralı tablodan yararlanılarak düzenlenmiştir.

İstihdam ve işsizlik, tanımı ve ölçülmesi güç kavramlardır. İşgücünün belirlenmesi ve belirlenen bu büyüklük içinde çalışan ve çalışmayanların ayırt edilmesi oldukça güçtür. Dünyada ve Türkiye'de istihdam verileri büyük ölçüde tahminlere dayandırılmaktadır. Genellikle izlenen yol, üretim yönteminden yararlanarak, belirli şartlarda belirli miktar mal ve hizmeti üretmek için gerekli olan işgücünün tahmin edilmeye çalışılması ve istihdam katsayılarının hesap edilmesi şeklindedir. Kalkınma planlarımızın hazırlanmasında kullanılan input-output tablolarından yararlanılarak düzenlenen istihdam katsayıları matrislerinin farklı dönemler için kıyaslamak üzere analizleri, iktisadi faaliyet türlerinin istihdam katkıları konusunda yararlı bilgilerin ortaya çıkması sonucunu doğurabilir. Yapılacak böyle bir inceleme sonucunda, sanayi kesimi (özellikle imalat sanayiinde) istihdam katsayılarının nisbeten düşük olacağı tahmin edilebilir. Değişik anlayışlara göre % 10-15 arasında hesap edilen işsizliğin hafifletilebilmesinde, diğer önceliklerle beraber, istihdam katsayısı yüksek alt sektör ve teknolojilerin yatırım tercihlerinde dikkate alınması önem kazanmaktadır.

İstihdam ve işgücü politikalarının oluşturulması ve uygulanmasında daha etkili olmaya yönelik çalışmalara örnek olarak DPT, DİE ve Birleşmiş Milletler Kalkınma programının işbirliği ile hazırlanan Yeni Seri'den söz edilebilir. DİE tarafından yapılan 1988 yılı Hane Halkı İşgücü Anketi'nin geçici sonuçlarına göre hazırlanan Yeni İstihdam Serisi Ek-1'de Tablo 13'de verilmiştir. Uluslararası standartlara uygun, düzenli, sürekli bir dizi oluşturmaya yönelik bu çalışma 1978 yılına kadar geri götürülmüştür.

Eski seri ile yeni serinin kıyaslanmasında ilk dikkati çeken husus, Yeni Seride tarım kesiminin mutlak ve nisbi ağırlığının daha düşük olmasıdır. Tablolara yansımayan bir başka özellik de eski seride ortalama % 15 civarında seyreden işsizlik oranının, yeni seride % 10'lar civarına çekilmesidir. Bu farklılık iki serideki kavram ve tanım farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI 1989 İSTİHDAMIN SEKTÖREL DAĞILIMI 1963

Diyagram 2 : İstihdamın Sektörel Dağılımı

IV- YATIRIM DEĞİŞMELERİ

Gelişmekte olan ülkelerde belirlenen temel hedeflere ulaşabilmek için yeterli düzeyde yatırım yapmak gerekmektedir. Ekonomik yapı değişikliği ile yatırımların hacmi ve birleşimi arasında sıkı bir bağlantı vardır. Üretim kapasitesini artırmaya yönelik çeşitli türden harcamaların bütünü yatırım kavramı içinde düşünülmektedir. Gerek özel, gerekse kamu kesimi tarafından gerçekleştirilen yatırımların büyüklüğü, sektörel ve yerel tercihler ile teknoloji seçimi önemli ekonomik sonuçlar doğurma gücüne sahiptir. İktisadi büyüme ve/veya gelişmenin, gelir ve istihdam yaratmanın sağlıklı yolu yatırımlardan geçmektedir. Ülkede ihtiyaç duyulan veya ihracatı mümkün olan mal ve hizmetleri üretmeye yönelik yatırımlar, tatminkâr düzeyde ve nitelikte gerçekleştirilebildiği ölçüde gelir, istihdam ve iktisadi büyüme sağlanmış olacaktır. Zaman geçtikçe üstüste biriken fiziki ve beşeri sermaye, ekonomik yapının kabuktan öze doğru farklılaşmasına yol açıp, geleneksel kalıplardan kurtulma, yani ekonomik yapı **değişikliği** sonucunu doğurabilir. Bu yapı değişikliğini sağlayacak kaynaklar ülke içinde gerçekleştirilen iç tasarruflarla veya dışarıdan sağlanan faktör gelirleriyle, yani sağlıklı yollardan beslendiği ölçüde olumlu sonuçlar vermektedir. Yatırımların tasarruf dışı kaynaklarla

finansmanı, kısa dönemde kapasite genişlemesi yolu ile üretim artışı sağlamakla beraber orta ve uzun dönemde, toplam talebi etkilemesi sonucu, başta gelir bölüşümü olmak üzere pek çok ekonomik ve sosyal dengesizliklere sebep olmaktadır. Enflasyonist kalkınma modelleri başlığı altında toplanan bu yöntemler, daha çok kronik kaynak yetersizliğinden bunalan ülkelerde devletin yürüttüğü kalkınma hamlelerinin yol açtığı kamu açıklarının finansmanında büyük ölçüde emisyonu başvurulması şeklinde açıklanabilir.

Bu bölümde, plan dönemi yatırım değişimleri bir yapı değişikliğine yol açıp açmadığı yönündeki incelemeye çalışılacaktır. Ekonomik yapı değişikliğinin stratejik değişkeni olan yatırımlar, sabit sermaye yatırımları içinde, endüstriler arası ilişkilerde diğer sektörlerle sıkı bağlantıları gözönünde tutularak, imalat sanayii yatırımları da ayrıca inceleme konusu yapılacaktır.

A. SABİT SERMAYE YATIRIMI DEĞİŞMELERİ

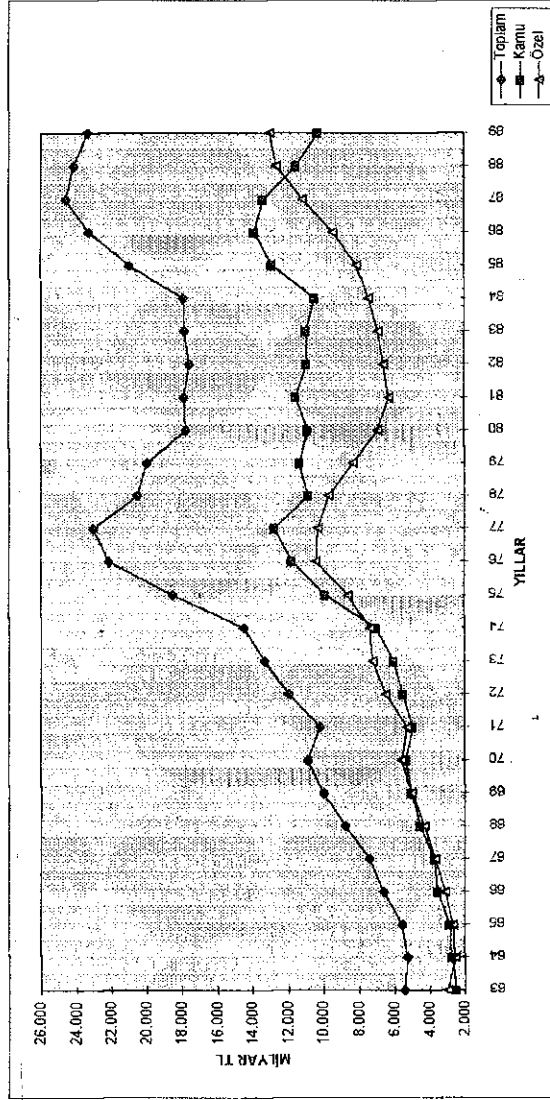
Mevcut sermaye stokundaki artışları açıklamada, sabit sermaye yatırımı kavramı ön plana çıkmaktadır. Sabit sennaye yatırımları, yurtiçi ve yurtdışı tasarruflar ve tasarruf dışı kaynaklardan beslenerek kamu kesimi ve özel kesim tarafından çeşitli üretim ve hizmet dallarında yaratılan yeni kapasitelerdir. 1963-1989 yılları arasında yapılan sabit sermaye yatırımları cari fiyatlarla (Ek: 2, Tablo 14), sabit fiyatlarla (Ek: 3, Tablo 15) ve yüzde dağılımları itibariyle (Ek: 4, Tablo 16) da ayrıntılı biçimde derlenmiştir. Bu ayrıntılı tablolardan, yıllar boyu kıyaslamalara en elverişli olanı 1988 sabit fiyatlarına göre düzenlenmiş olan Tablo 15'dir. Bu tablodan yararlanılarak hazırlanan Tablo 8, iktisadi tahlil açısından yararlı bazı ipuçlarını vennektedir.

i- Miktar Değişimleri: SSY 1963'den 1977'ye kadar her yıl sürekli ve düzenli bir şekilde artmıştır. 1977'de 23 trilyon TL'lik yıllık tutara ulaşan SSY, 1978-82 döneminde düşüş göstermiş, 1983'de yeniden yükselişe geçerek yıllık 24 trilyon TL civarında bir seviyeye ulaşmıştır. Gelişmeler 3 numaralı diya-gramdan izlenebilir.

Tablo 8 : GSMH ve Sabit Sermaye Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla) (Milyar TL)

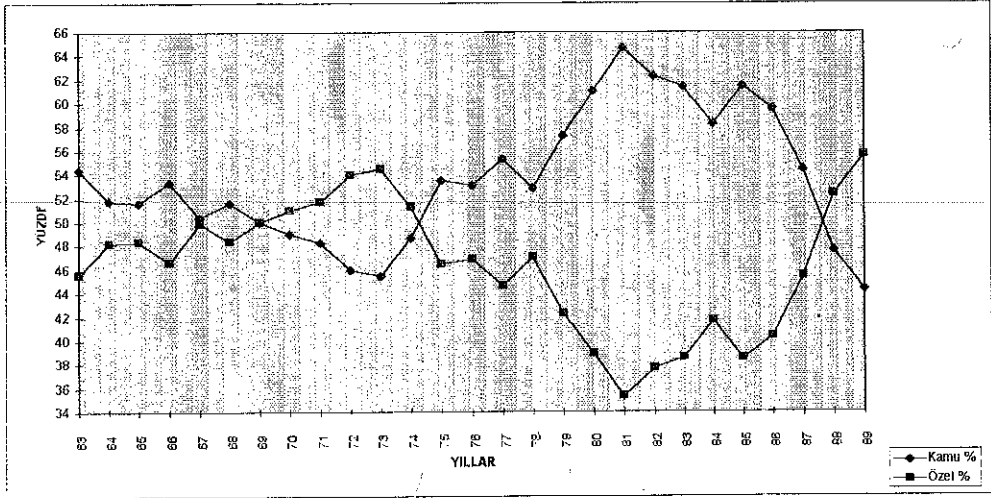
Yıllar	GSMH	Sabit Sermaye Yatırımları			Yüzde Payları		Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payları		
		Toplam	Kamu	Özel	Kamu (%)	Özel (%)	Toplam (%)	Kamu (%)	Özel (%)
1963	27.195	5.443	2.480	2.963	54.4	45.6	20.0	9.1	10.9
1964	28.303	5.251	2.719	2.532	51.8	48.2	18.6	9.6	9.0
1965	29.191	5.568	2.873	2.695	51.6	48.4	19.1	9.8	9.3
1966	32.692	6.606	3.526	3.080	53.4	46.6	20.2	10.8	9.4
1967	34.066	7.438	3.751	3.687	50.4	49.6	21.8	11.0	10.8
1968	36.338	8.777	4.529	4.248	51.6	48.4	24.2	12.5	11.7
1969	38.309	10.003	4.997	5.006	50.0	50.0	26.1	13.0	13.1
1970	40.516	10.890	5.337	5.553	49.0	51.0	26.8	13.2	13.6
1971	44.637	10.197	4.930	5.267	48.3	51.7	22.8	11.0	11.8
1972	47.962	11.967	5.506	6.462	46.0	54.0	25.0	11.5	13.5
1973	50.540	13.311	6.057	7.254	45.5	54.5	26.3	12.0	14.3
1974	54.273	14.462	7.036	7.426	48.7	51.3	26.6	13.0	13.6
1975	58.592	18.505	9.892	8.613	53.5	46.5	31.6	16.9	14.7
1976	63.233	22.209	11.787	10.422	53.1	46.9	35.1	18.6	16.5
1977	65.690	23.056	12.749	10.307	55.3	44.7	35.1	19.4	15.7
1978	67.572	20.516	10.846	9.670	52.9	47.1	30.4	16.1	14.3
1979	67.301	19.964	11.369	8.325	57.3	42.3	29.3	16.9	12.4
1980	66.345	17.774	10.865	6.909	61.1	38.9	26.7	16.3	10.4
1981	69.345	17.872	11.558	6.314	64.7	35.3	25.8	16.7	9.1
1982	72.497	17.542	10.921	6.621	62.3	37.7	24.2	15.1	9.1
1983	74.898	17.897	10.991	6.896	61.4	38.6	23.9	14.7	9.2
1984	79.351	17.951	10.473	7.478	58.3	41.7	22.6	13.2	9.4
1985	83.396	20.983	12.894	8.809	61.5	38.5	25.2	15.6	9.6
1986	90.125	23.281	13.864	9.417	59.6	40.4	25.8	15.4	10.4
1987	96.822	24.560	13.394	11.166	54.4	45.5	25.4	13.8	11.6
1988	100.153	24.165	11.510	12.655	47.6	52.4	24.1	11.5	12.6
1989	101.953	23.335	10.333	13.002	44.3	55.7	22.9	10.1	12.8

Kaynak : Tablo 15'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

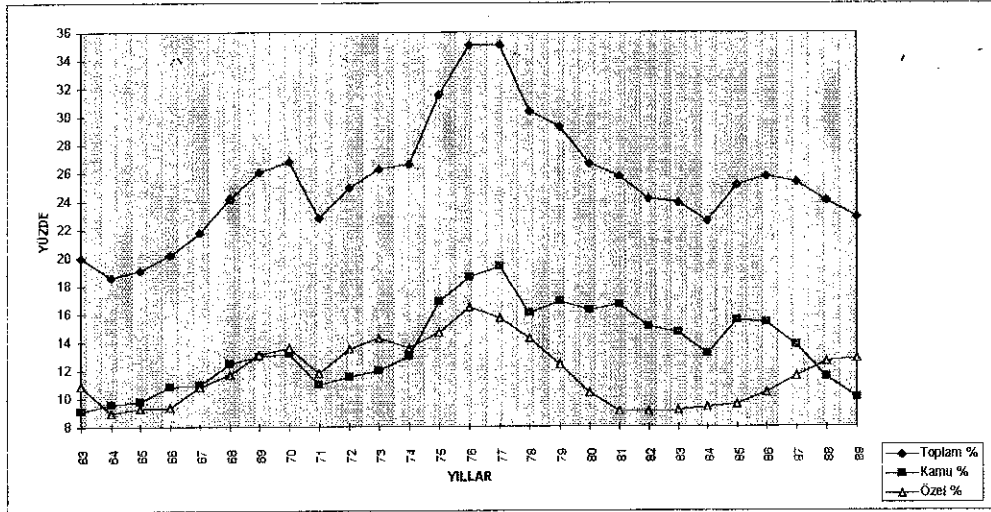

Diyagram 3 : Sabit Sermaye Yatırımlarında Değişimler (1988 Fiyatlarıyla) (Milyar TL)

ii- Kamu-Özel Ayırımı: Toplam SSY'nin içinde kamu kesimi payı 1963'de % 55 civarında iken bu pay on yıl boyunca azalma eğilimine girmiş 1973 yılında, daha sonra ancak 1989'da erişilecek en düşük düzey olan % 45'e inmiştir. Tabii ki 1963-73 döneminde özel kesimin payı % 10'luk ve önemli denbilecek bir artış kaydetmiştir. 1974-1981 döneminde kamunun payı yeniden artış eğilimine girmiş, 1981'de plan döneminin en yüksek kamu payı olan % 65'e ulaşmıştır. 1982 yılından itibaren, açıklanan iktisat politikalarına uygun olarak kamunun toplam SSY içindeki payı azalmaya başlamış ve bu pay 1983'de %

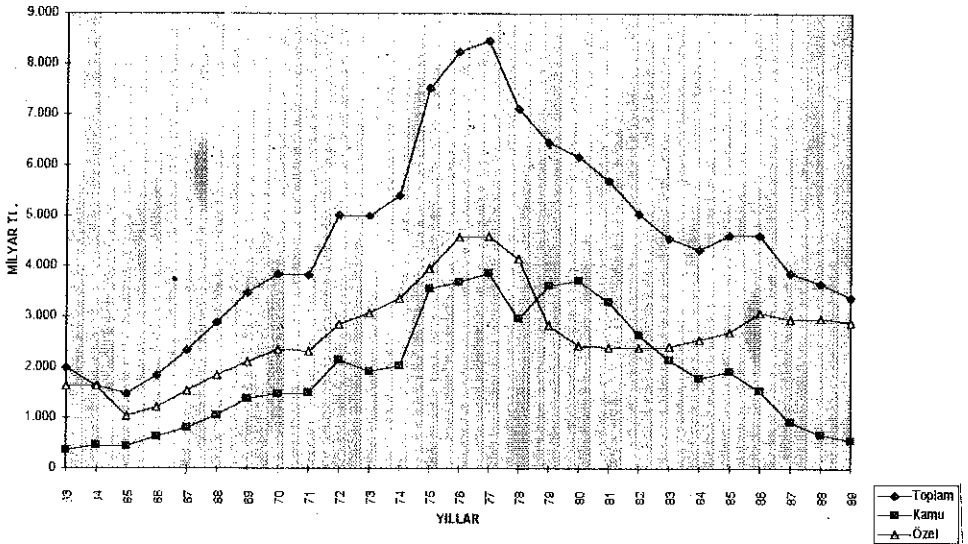
Diyagram 4 : Sabit Sermaye Yatırımlarının Kamu-Özel Ayırımı (1988 Fiyatlarıyla) (% olarak)

Diyagram 5 : Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçindeki Payları (1988 Fiyatlarıyla) (% olarak)

44'e kadar düşmüş, özel kesimin payı % 56'ya yükselmiştir. Önümüzdeki yıllarda bu eğilimlerin devam edeceği söylenebilir. Gelişmeler 4 numaralı diyagramdan izlenebilir.

iii- SSY'nin GSMH İçindeki Payları: Diğer ülkelerle iktisadi ilişkiler sonucu ortaya çıkan dış dünya faktör kazanç ve kayıpları bir an için ihmal edilerek ve ex-post tasarruf yatırım eşitliği varsayımına dayanılarak SSY'nin toplam tutarı ile GSMH arasında kurulacak oran bizi "ortalama tasarruf eğilimi" kavramına götürebilir. Ülkenin potansiyel değil, fiili yatırım gücünü gösteren bu oran 1963'den 1976-77'ye kadar sürekli bir artış eğilimi göstererek % 20'lerden % 35 lere tırmanmıştır. Daha sonraki yıllarda nisbi bir düşme gösteren bu oran % 23-25 arasında küçük değişmelerle karar kalmış görünmektedir. Bu oranın kamu-özel kesim görüntüsü şöyledir: Toplam yatırım oranına paralel şekilde 1976-77'ye kadar gerek kamu, gerekse özel kesimin payında nisbi bir artış olmuş, 1977'den sonra kamu kesimi SSY'nin GSMH içindeki payı genellikle sürekli düşüş eğilimine girmiş ve 1989'da bu pay % 10'a kadar gerilemiştir. Özel kesimde ise 1977 yılında başlayan azalma eğilimi ikinci petrol şoku ve siyasi istikrarsızlıklardan etkilenerek daha da düşmüştür. 1982'de % 9'a ulaşan bu düşüş daha sonra yükselme eğilimine dönüşmüş ve özel kesim SSY'nin GSMH oranı kamu payını aşarak % 13'lere tırmanmıştır. Değişmeler 5 numaralı diyagramdan izlenebilir.

Diyagram 6 : İmalat Sanayii Yatırımlarında Değişmeler (1988 Fiyatlarıyla) (Milyar TL)

B- İMALAT SANAYİİ YATIRIMLARI DEĞİŞMELERİ

Toplam yatırımlardaki miktar değişmelerinin iktisadi büyüme hızı, istihdam ve gelirler üzerindeki etkileri yönü ve dereceleri ile oldukça iyi takip edilebilmektedir. Yatırımların hızlı artışı gelir ve istihdamı gecikmesiz olarak artırır. Yatırımların başlaması ile meyvelerini vermesi arasında geçen olgunlaşma süresi, katma değer ve iktisadi büyüme etkisinin gecikmeli olarak alınması sonucunu doğurur.

Tablo 9 : İMALAT SANAYİİ YATIRIMLARI (1988 Fiyatlarıyla) (Milyar TL.)

Yıllar	İmalat Sanayii Yatırımları			Yüzde Payları		İmalat Sanayii Yatırımlarının SSY İçindeki Payları		
	Toplam	Kamu	Özel	Kamu (%)	Özel (%)	T.İSY T.SSY	K.İSY K.SSY	Ö.İSY Ö.SSY
1963	1.993	369	1.624	18.5	81.5	36.6	14.9	54.8
1964	1.633	469	1.164	28.7	71.3	31.1	17.2	54.8
1965	1.473	448	1.025	30.4	69.6	26.5	15.6	38.0
1966	1.840	637	1.203	34.6	65.4	27.9	18.1	39.1
1967	2.335	799	1.536	34.2	65.8	31.4	21.3	41.7
1968	2.900	1.058	1.842	36.5	63.5	33.0	23.4	43.4
1969	3.486	1.375	2.111	39.4	60.6	34.8	27.5	42.2
1970	3.840	1.483	2.358	38.6	61.4	35.3	27.8	42.5
1971	3.824	1.502	2.322	39.3	60.7	37.5	30.5	44.1
1972	5.013	2.152	2.861	42.9	57.1	41.9	39.1	44.3
1973	4.997	1.921	3.076	38.4	61.6	37.5	31.7	42.4
1974	5.404	2.027	3.377	37.5	62.5	37.4	28.8	45.5
1975	7.521	3.559	3.962	47.3	52.7	40.6	36.0	46.0
1976	8.261	3.693	4.568	44.7	55.3	37.2	31.3	43.8
1977	8.468	3.864	4.604	45.6	54.4	36.7	30.3	44.7
1978	7.131	2.974	4.157	41.7	58.3	34.8	27.4	43.0
1979	6.451	3.616	2.835	56.0	44.0	32.8	31.8	34.1
1980	6.159	3.722	2.437	60.4	39.6	34.7	34.3	35.3
1981	5.680	3.292	2.388	58.0	42.0	31.8	28.5	37.8
1982	5.040	2.639	2.401	52.4	47.6	28.7	24.2	36.3
1983	4.556	2.149	2.407	47.2	52.8	25.5	19.6	34.9
1984	4.331	1.781	2.550	41.1	58.9	24.1	17.0	34.1
1985	4.616	1.910	2.706	41.4	58.6	22.0	14.8	33.5
1986	4.614	1.533	3.081	33.2	66.8	19.8	11.1	32.7
1987	3.868	915	2.953	23.7	76.3	15.7	6.8	26.4
1988	3.652	677	2.974	18.5	81.5	15.1	5.9	23.5
1989	3.390	560	2.890	16.5	83.5	14.5	5.4	21.8

Kaynak : Tablo 15'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Yatırımların toplam hacmi ve miktarı kadar önemli bir başka niteliği de çeşitli sektörler arasındaki dağılımıdır. Aynı miktar yatırım tutarının değişik sektörel dağılışı farklı gelir, istihdam ve büyüme sonuçları verebilir. Bu alt bölümde SSY'nin sektörel dağılışı ve özel öneminden ötürü imalat sanayii sektörü yatırım değişimleri büyüteç altına alınacaktır. Sabit sermaye yatırımları genellikle şöyle bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır:

<u>TARIM</u>	<u>SANAYİ</u>	<u>HİZMETLER</u>
	<ul style="list-style-type: none"> • Madencilik • İmalat • Enerji 	<ul style="list-style-type: none"> • Ulaştırma • Turizm • Konut • Eğitim • Sağlık • Diğer

Tarım kesiminin SSY içindeki payı dönemler boyu % 10 civarında olmuş, son yıllarda ise bu pay kademeli şekilde % 7'ye kadar gerilemiştir. Madencilik kesiminin payı ise % 5'ler civarında değişmiş, son yıllarda bu pay % 3'lere düşmüştür.

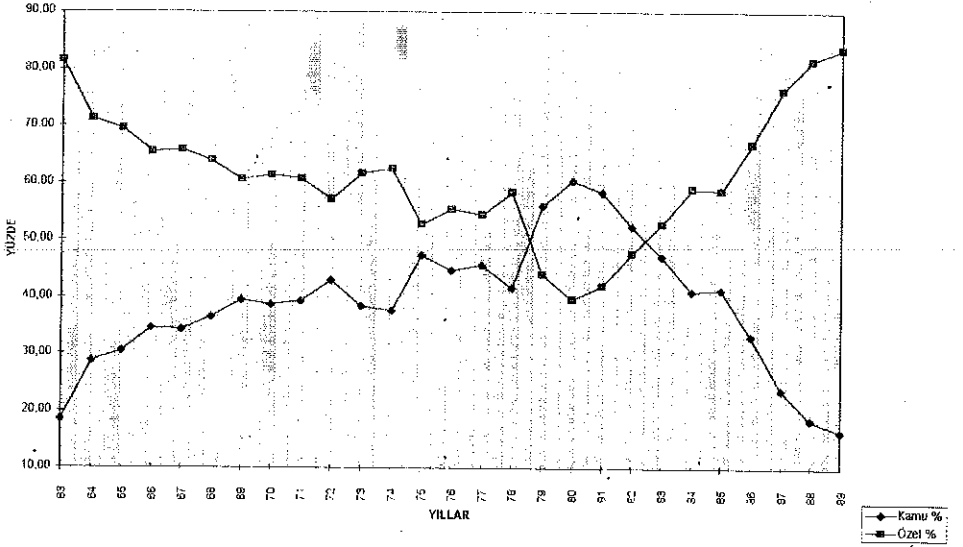
İmalat Sanayii çok geniş kapsamlı bir üretim dalıdır. Başlıca üç ana gruba ayrılır:

- i. Tüketim Malları Sanayii
- ii. Ara Malları Sanayii
- iii. Yatırım Malları Sanayii

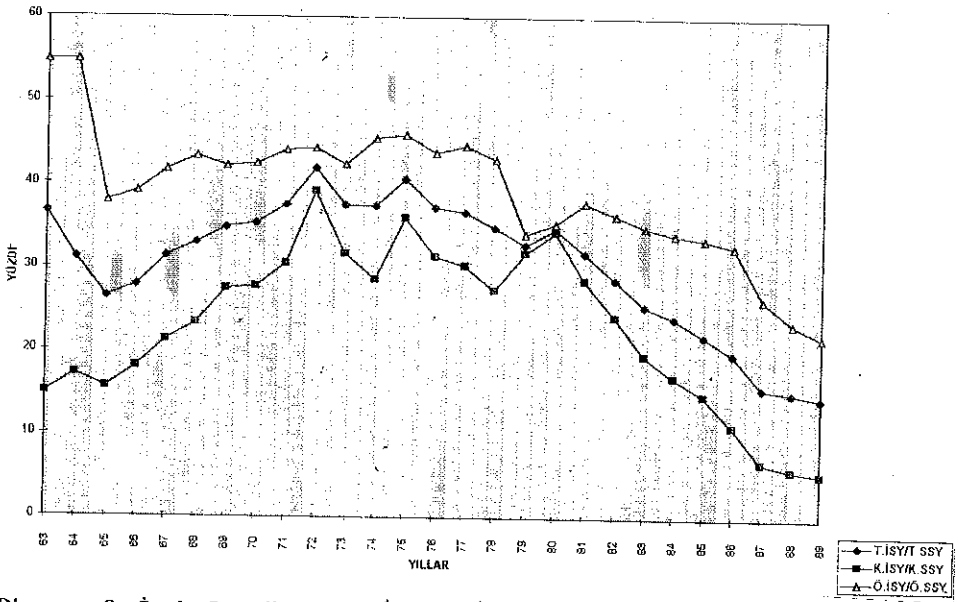
Bu üç ana grubun altındaki başlıca sanayii dalları, gıda, içki, tütün, dokuma, giyim, kağıt, lastik, kimya, petrol ürünleri, gübre, çimento, cam, demir-çelik, madeni eşya, tarım makineleri, elektrikli makineler, gemi ve uçak imalatı ve otomotiv olarak sıralanabilir.

Dönem başında toplam imalat sanayi yatırımları (İSY) tutarı 2 trilyon TL. iken bu miktar kademeli bir şekilde yükselerek 1977 yılında planlı dönemin en yüksek değeri olan 8.5 trilyon TL'ye ulaşmıştır. Böylece İSY'nin SSY içindeki payı da en yüksek düzey olan % 40'lara yaklaşmıştır. Toplam İSY 1978 yılından

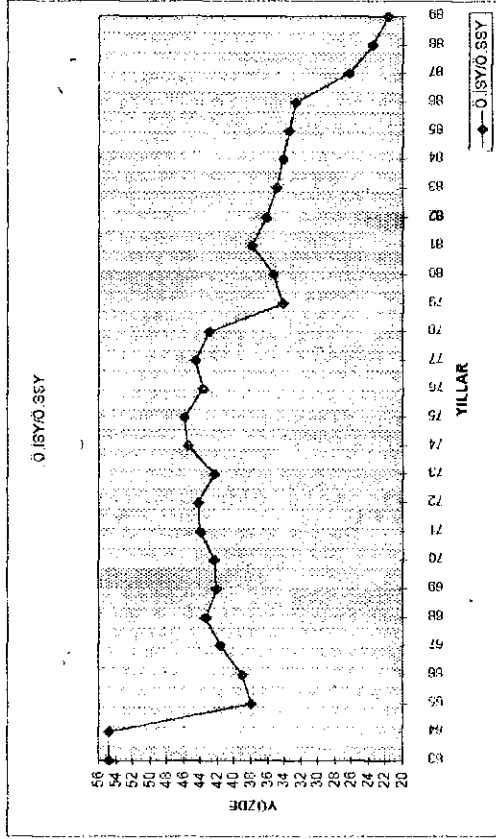
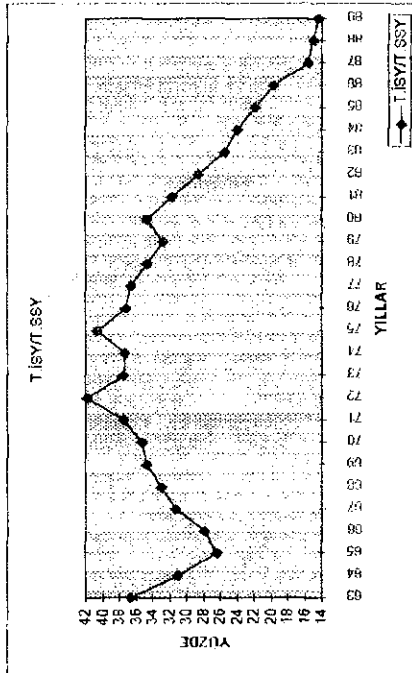
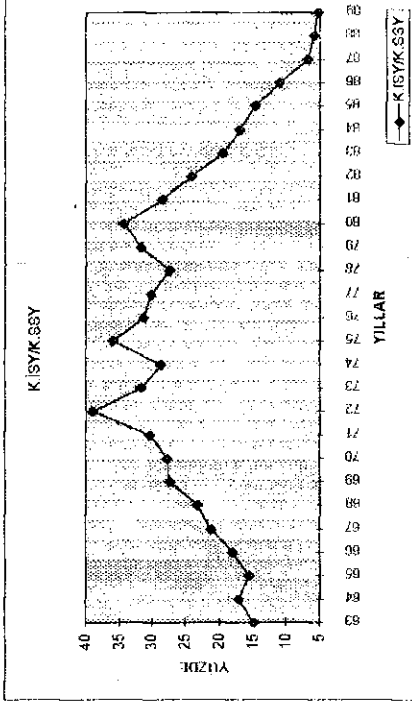
itibaren kademeli şekilde hem mutlak, hem de yüzde değerler olarak gerilemektedir. Açıklanan politikalara uygun olarak bu gerileme 1986 yılından itibaren hız kazanmıştır. İmalat sanayiindeki yatırım değişimleri Tablo 9'dan ve ilgili diyagramlardan (Diyagram 6, 7, 8, 9) ayrıntılı bir şekilde izlenebilir. İSY'nin kamu-özel ayrımı ilgi çekicidir. 1963 yılından 1980 yılına kadar kamu kesimi İSY'da önemli denebilecek mutlak ve nisbi artışlar olmuş, kamu İSY'nin payı % 18'lerden % 60'a kadar tırmanmıştır. (Bk. Diyagram 7) Kamu kesiminin payında başlayan gerileme eğilimi 1981 yılından itibaren hızla devam etmiş ve bu pay % 16.5'e kadar inmiştir. Vice versa özel kesim İSY'nin toplamı İSY içindeki payı 1981'den itibaren hızla artarak % 40'lardan % 83.5'e kadar tırmanmıştır. Diyagram 8 ve 9'un dikkatli bir şekilde incelenmesiyle 1980 yılına kadar önemsiz farklılaşmalara sahne olan İSY/SSY oranlarında, bu yıldan sonra (toplam, kamu ve özel ayırımında) önemli gerilemeler görülmektedir. Toplam İSY/SSY oranı % 14.5'e kadar gerilerken, kamu kesimi İSY'nin kamu kesimi SSY içindeki payı dramatik bir şekilde azalarak % 5.4'e inmiştir. Kamu kesiminde gerçekleştirilen İSY mutlak olarak azalırken, bu kesimde özellikle son yıllarda enerji, ulaştırma, haberleşme ve eğitim dallarında gerçekleştirilen sosyal altyapı yatırımlarının mutlak artışları da kamu İSY'nin payını küçülten diğer bir etkidir. Kamu İSY ölçüsünde olmasa da özel İSY'nin payında da nisbi bir gerileme gözlenmektedir. Bu değişimde özellikle özel kesim konut ve turizm yatırım artışlarının önemli payı vardır. Diğer önemli bir nokta: 1980 öncesi dönemde toplam SSY'da % 50'den fazla pay alan ve özel kesim İSY/özel kesim SSY oranı % 40'ların üstünde gerçekleşen özel kesim imalat sanayiinde önemli bir sermaye, teknoloji ve kapasitenin birikmiş olmasıdır. 1980 sonrası dönemde özel kesim boş kapasiteleri devreye sokarak, kapasite kullanma oranlarını yükseltmeyi tercih etmiş ve elindeki yatırım fonlarını daha ziyade tevsi, yemleme, darboğaz giderme veya modernizasyon amacıyla kullanmayı tercih etmiştir.

Diyagram 7 : İmalat Sanayii Yatırımlarının Kamu-Özel Ayrımı (1988 Fiyatlarıyla) (% olarak)

Diyagram 8 : İmalat Sanayii Yatırımlarının SSY İçindeki Payları (%)

Diyagram 9 : İmalat Sanayi Yatırımlarının Kendi Kategorilerinde Sabit Sermaye Yatırımları İçindeki Payları (%)

Yatırım değişmelerine ayrılan bu bölümde göze çarpan özellikler şöyle özetlenebilir:

– Planlı dönemde toplam sabit sermaye yatırımları sabit fiyatlarla yaklaşık olarak 4 kat artarak 5.4 trilyon TL.'den 23.4 trilyon TL.'ye yükselmiştir.

– Toplam SSSY'deki bu artışa rağmen SSSY'nin GSMH içindeki payında dönem başı-dönem sonu payı aşağı yukarı aynı kalmıştır. (1963'de % 20, 1989'da % 22.9). Ancak dönem içinde önemli bir farklılaşma vardır: 1976-77'ye kadar bu pay kademeli bir şekilde artarak % 35 mertebesine ulaşmıştır. Daha sonra bu oran azalmaya başlamıştır. Buradan çıkarılan sonuç, Türkiye ekonomisinin ortalama tasarruf ve yatırım eğilimini % 30'un üstüne çıkarabilme gücüne sahip oluşudur. İç ve dış konjonktürün özellikle talep açısından elverişli olduğu dönemlerde, toplam talepteki artışların sabit sermaye yatırımlarını hızlandırması beklenebilir. Toplam talepteki yetersizlikler SSSY'da durgunluğa yol açmaktadır.

– Kamu kesiminin yatırım kompozisyonunda son yıllarda önemli değişmeler olmaktadır: haberleşme, enerji ve eğitim sektörlerinde önemli SSSY artışları gözlenirken, imalat sanayiindeki kamu payı hem mutlak, hem nisbi olarak hızla azalmaktadır.

– Özel kesim yatırımlarında ise İSY daha yavaş da olsa azalırken, konut ve turizm yatırımlarında dikkat çekici artışlar gözlenmektedir.

V- DIŞ TİCARET DEĞİŞMELERİ

Bir ülkenin diğer ülkelerle olan çeşitli iktisadi ilişkilerinin parasal olarak izlenebildiği ödemeler bilançosunda meydana gelen değişmeler, ekonomik yapı tahlillerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Mal, hizmet ve faktör hareketlerinin bütünündeki farklılaşmalar, ülkenin döviz kazanç veya kaybına sebep olarak genel ekonomik dengeler üzerinde etki yaratmaktadır. Mal hareketleri üretim, talep ve fiyat değişmeleri ile iktisadi büyüme ve istihdam üzerinde doğrudan etkili olmakta, dış ticaret hadlerindeki değişmelere bağlı olarak olumlu veya olumsuz yönde gelir ve kaynak transferi sonucunu doğurmaktadır.

Bu bölümde, sadece mal hareketlerini kavrayan dış ticaret inceleme konusu yapılacak, görünmeyen işlemler ile emek ve sermaye hareketlerine bazı atıflar yapılmakla yetinilecektir.

A- İTHALAT DEĞİŞMELERİ

Sermaye kıtlığı ve nitelikli işgücü yetersizliğinin kronik olarak yaşandığı gelişmekte olan ülkelerde son derece önemli bir darboğaz da, kalkınma için gerekli olan yatırım malları ve diğer kaynakların ithalatında karşılaşılan güçlüklerdir. Tahmin edilebileceği gibi bu güçlüklerin temelinde "döviz darboğazı" yatmaktadır. İthalatta meydana gelen tıkanmalar yurt içinde, özellikle imalat sanayiinde üretim gerilemelerine yol açarak, zincirleme arz yetersizlikleri yönünden fiyat yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. İthalat değişimleri, genellikle döviz kazandırıcı faaliyetlerdeki farklılaşmaları takip etmektedir.

Plânlı dönem boyunca ithalatta meydana gelen değişimler Tablo 10'dan ayrıntılı biçimde izlenebilmektedir. Dış ticaret politikamızda ithalata bakan yönüyle uzun yıllar boyu gözetilen temel ilke, "sınırlı döviz mevcudunu plân ve programlardaki önceliklere göre tahsis etmek" olmuştur. 1980 yılından itibaren ise ithalat politikamızda önemli değişimler gözlenmiştir. Bu yüzden tahlillerimiz 1980 öncesi ve sonrası olarak iki koldan yürütülecektir.

1970 ve öncesi yıllarda ithalat bir milyar dolarını altında seyretmiştir. 1970 devalüasyonu ve alınan iktisadi kararların olumlu etkileri, elverişli dış konjonktür ile birleşerek, döviz rezervlerinde artışa yolaçmış ve ithalat hızla tımanmıştır. Nitekim plân dönemlerindeki en yüksek yıllık ithalat artışları bu yıllara denk gelmektedir. Birinci petrol şokunun etkileri de, döviz rezervleri kullanılarak ve kısa vadeli borçlanmaya gidilerek ertelenebilmiştir. Ancak petrol fiyatlarındaki yükselmelere bağlı olarak dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi sonucu, ödeme güçlükleri giderek artmıştır. Bu değişmelerin olumsuz etkilerini telafiye yönelik tedbirlerin yeterli olmayışı ithal talebi ve kamu kesimi finansman açığını yükseltmiştir. Dış kaynak temin edildiği ve rezervler kullanıldığı sürece ithalat sıkıntılarını giderilmiş ve enflasyonist baskılar hafifletilebilmiştir. Artan ithal talebini kontrol altına alabilme ve yerli sanayii koruyabilmede, miktar etkisi yaratan kotalar, lisanslı-yasaklı mallar listeleri ve fiyat etkisi yaratan tarifeler ithalat rejiminin önemli araçlarını oluşturmuştur. Dünya konjonktüründeki değişmelere uyum sağlayacak tedbirlerin oluşturulamaması döviz kaynaklarını azaltmış, korumacılık ve kısa vadeli dış borçlanma ödemeler dengesinde önemli sorunlar yaratmıştır. İthal ikamesine dayalı sanayi yapısına sahip ekonomide, ithalatın finansmanı için yeterli dış kaynağın bulunamaması, aramalı ve yatırım malları ithalatını aksatarak yurt içi fiyat yapısını bozmuş, kamu finansman açıklarını büyütüştür. İkinci petrol krizinin bindirdiği ilave yükü birlikte üretim gerilemeleri ekonomiyi daralma ve tıkanma noktasına getirmiştir.

Tablo 10 : İthalat (1963-1989)

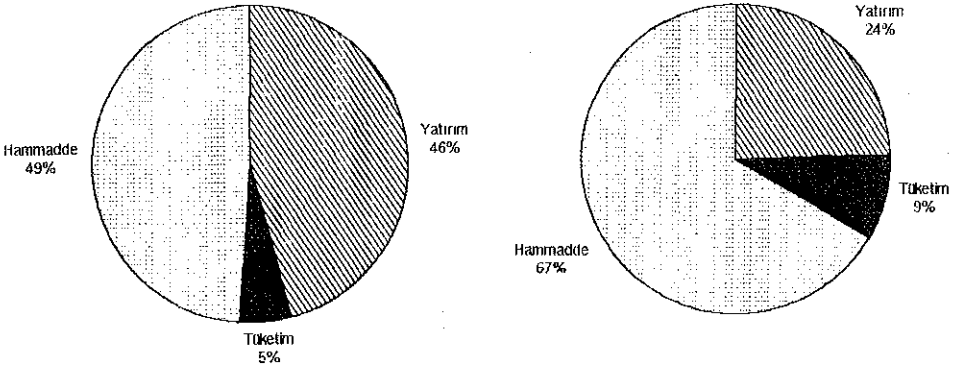
Yıllar	Değer Milyon Dolar	Yıllık Değişme %	Madde Grupları Payları			Özel Kesim		Kamu Kesimi		İthalat GSMH (%)	İhracat İthalat (%)
			Yatırım	Tüketim	Ham M.	Milyon Dolar	(%)	Milyon Dolar	(%)		
1963	687	11.0	45.8	5.4	48.8	451	65.6	237	34.4	9.3	53.6
1964	537	(21.9)	45.7	4.9	49.4	346	64.5	191	35.5	6.8	76.4
1965	571	6.5	42.2	4.3	53.5	392	68.6	180	31.4	6.7	81.1
1966	718	25.6	47.5	5.0	47.5	459	64.0	259	36.0	7.1	68.2
1967	684	(4.7)	47.3	4.9	47.9	506	73.8	179	26.2	6.1	76.3
1968	763	11.5	48.0	4.8	47.2	547	71.5	217	28.5	6.2	65.0
1969	801	4.9	43.8	6.8	49.4	510	63.7	291	36.3	5.7	67.0
1970	947	18.3	47.1	6.0	47.9	572	60.4	376	39.6	7.1	62.1
1971	1170	23.6	43.7	6.0	51.3	670	57.2	501	42.8	9.0	57.8
1972	1562	33.5	50.1	4.7	45.3	884	56.6	679	43.4	9.1	56.6
1973	2086	33.5	48.1	4.3	47.6	1184	56.7	902	43.3	9.4	63.1
1974	3777	81.1	34.1	4.2	61.7	2056	54.4	1722	45.6	12.4	40.6
1975	4738	25.4	41.4	4.3	54.3	3428	72.3	1311	27.1	12.5	29.6
1976	5128	8.2	43.7	3.1	53.3	3088	60.2	2041	39.8	12.2	38.2
1977	5796	13.0	38.9	3.1	58.0	3688	63.6	2108	36.4	12.0	30.2
1978	4599	(20.7)	34.6	2.9	62.5	3325	72.3	1276	27.7	8.6	49.7
1979	5069	10.2	31.5	1.9	66.6	2412	47.6	2657	52.4	8.1	44.6
1980	7909	56.0	20.0	2.2	77.9	3019	38.2	4890	61.8	13.8	36.8
1981	8933	12.9	24.7	2.0	79.3	2509	28.1	6424	71.9	15.3	52.6
1982	8842	(1.0)	26.3	2.1	71.7	3096	35.0	5747	65.0	16.6	65.0
1983	9235	4.4	25.1	2.6	72.3	3553	38.5	5682	61.1	18.3	62.0
1984	10756	16.5	24.7	4.4	70.0	4817	44.8	5940	55.2	21.6	66.3
1985	11343	5.5	25.4	5.7	68.9	5704	50.3	5639	49.7	21.4	70.2
1986	11104	(2.1)	31.3	8.6	60.1	6371	57.4	4734	42.6	19.3	67.1
1987	14157	27.5	27.0	8.2	64.8	8233	58.2	5925	41.8	20.8	72.0
1988	14335	1.3	27.8	7.7	64.4	8073	56.3	6267	43.7	20.4	81.4
1989	15762	10.0	24.4	8.8	66.8	9049	57.4	6713	42.6	19.6	73.8

Kaynak : DPT, DİE, HDTM verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

İthalat rejimindeki değişmeler 1980 yılından başlayarak kademeli şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu dönemin temel amacı, ekonominin dışa açılmasını sağlamak ve uluslararası sistemle bütünleşmek anlamında "dış ticaretin liberalleşmesi" ve "ithalatın serbestleştirilmesi"dir. Nitekim ithalattaki sınırlamalar kademeli bir şekilde kaldırılmış ve 1990 yılı ithalat rejimine göre, özel yasaklarla ithali yasaklanan mallar dışında, ithali izne bağlı hiçbir mal kalmamıştır. 1980-89 döneminde ithalatın yıllık ortalama artış oranı % 8 olmuş, 1980 yılında 7,9 milyar dolar olan ithalat 1989 yılında katlanarak 15.8 milyar dolara yükselmiştir.

İTHALAT 1983

İTHALAT 1989

Diyagram 10 : İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı (%)

İthalatın madde grupları itibarı ile dağılımı, ekonomik yapı değişikliğinin önemli bir göstergesidir. Diyagram 10 planlı dönemin ilk yılı ile 1989 yılındaki dağılımı yansıtmaktadır. Bu süre zarfında ithalat 23 kat artarken yapısı da değişmiştir. İthalatın ağırlığı yatırım mallarından hammaddelere kaymıştır. Bu durum Türkiye ekonomisinde sanayinin, özellikle imalat sanayinin, yapısında önemli ilerlemelerin gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir. Uzunca yıllar boyunca uygulanan ithal ikamesi politikaları sonucunda, yurt içinde önemli bir sermaye, teknoloji ve bilgi birikimi oluşmuş, daha önce yurt dışından ithal edilen yatırım malları, makine ve teçhizatın önemli bir kısmı yurt içinde üretilmeye başlamıştır. Zaten "dışa dönük" politikaların uygulanabilmesi bu birikimlerle mümkün ve başarılı olabilmıştır. Tüketim malları ithalatının payı

sürekli olarak % 10'un altında kalmış, son yıllarda bir yükselme eğilimi berrirmiştir.

İthalatın özel-kamu ayırımı, dalgalanmalar göstermekle birlikte, 1981 yılı ve devamında özel kesim ithalatının payının yükselmeye başladığını, 1985 yılında kamu payının geçildiğini ve bu eğilimin devam etmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum kamu kesiminin ekonomik etki alanının küçültüleceğine dair açıklamaları teyid eder mahiyette bir değişmedir.

İthalatın GSMH içindeki payı, yine açıklanan politikalara uygun bir gelişme göstererek son yıllarda % 20'lere tırmanmıştır. Uzunca yıllar % 10'un altında seyreden bu oran, dışa dönük politikalarının meyve verdiğini, sonuç alınabildiğini açıklamaktadır.

B- İHRACAT DEĞİŞMELERİ

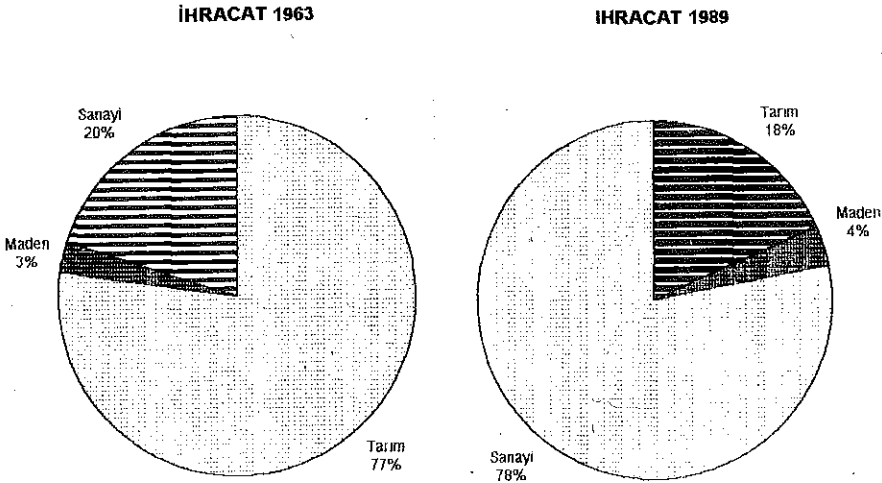
Kalkınmanın finansmanı için ihtiyaç duyulan dış kaynakların temininde temel döviz kazandıncı faaliyet ihracattır. Büyük miktarda sermaye hareketlerine konu olan bazı gelişmiş ülkeler (ABD) bir yana bırakılacak olursa, ödemeler bilançosu açıklarını kapatma veya azaltmanın beklenen yolu ihracat artışından geçmektedir. İhracatın miktar ve kompozisyonundaki farklılaşmalar ekonomik yapı değişikliğinin bellibaşlı göstergelerinden biridir. Bu amaçla düzenlenen Tablo 11'in incelenmesi ile yapı değişikliği konusunda bazı ipuçları elde edilebilir.

Uzun yıllar düşük seviyelerde karar kılan ihracatta ilk sıçrama, 1970 devalüasyonunun etkisinin hissedildiği 1973'de gerçekleşmiştir. 1980 öncesi uygulanan sabit kur politikası, yurt içi ve dışı fiyat artış farklılıkları (yurt içi artışlar daha yüksek) yüzünden TL'nin aşırı değerlenmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum ihracatı olumsuz yönde etkilemekle kalmamış, üretim yapısının ihracata değil, içe dönük olması sonucunu doğurmuştur.

İhracat potansiyeli bulunan üretim dallarının gelişmesini engelleyen bir uygulama olan aşırı değerlenmiş Türk Lirası, 1980 yılı başında % 33 oranında devalüe edilmiş, 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren de kurumsal değişmeler ile uygulanan teşvik politikaları ihracat artışına yol açmıştır. Teşviklerde gözetilen temel esas, dış pazarlara giriş ve bağlantı kurabilmenin maliyetine katılma şeklinde olmuştur. Bu dönemde uygulanan genel iktisat politikaları (faiz, döviz kuru, KİT fiyatlandırılmaları, ücret v.d.) iç talepte daralmaya yol açarak, ihraç

edilebilir fazlaların oluşması sonucunu doğurmuştur. İlave tedbir olarak getirilen vergi iadesi, vergi muafiyeti ve ihracat kredisi gibi uygulamalar, ihracatı artış yönünde etkilemiştir. Yurt içi nisbi fiyat değişimleri ve bu fiyatları izleyen kaynak dağılımının dış ticarete konu olan mallar lehine dönmesi, dışa açılma sürecini hızlandırmıştır. İhracattaki hızlı artış, uygulanan dış ticaret politikalarının asıl amacı olmuştur. 1980 sonrasında yıllık ortalama ihracat artışı % 16.6 olarak hesap edilmiştir.

İhraç ürünlerinin sektörel dağılımı, ele alınan kriterler içerisinde yapıda önemli değişimler olduğunun en güçlü göstergesi olmuştur. Sanayi ürünleri ihracatı, dönem başındaki % 20'lik payını % 80'lere çıkartarak, ihracatın yapısında dikkate değer bir değişme ve iyileşme olduğunu göstermiştir. 1963 yılı esas alındığında, 1989 yılındaki ihracat artışı otuz kat olmuş ve kompozisyon iyileşmiştir. Çünkü dış ticaret hadlerindeki genel eğilim sanayi ürünleri lehine gelişmekte, toplam ihracat içindeki sanayi ürünlerinin payının artması da fiyat değişmelerinin olumsuz etkilerini hafifletmektedir. Bu olumlu gelişmenin temelinde, 1980'den sonra yıllık büyüme hızı % 7'nin üstüne çıkan imalat sanayii üretim artışının büyük payı vardır. İmalat Sanayii üretim artışında, SSY'nin sınırlı kalmasına rağmen, kapasite kullanım oranlarının yükselmesi etkili olmuştur.

Diyagram 11 : İhracatın Sektörel Dağılımı (%)

Tablo 11 : İhracat (1963-1989)

Yıllar	Değer Milyon Dolar	Yıllık Değişme %	Sektör Payları (%)			Özel Kesim		Kamu Kesimi		İhracat GSMH (%)	İhracat İthalat (%)
			Tarım	Maden	Sanayi	Milyon Dolar	(%)	Milyon Dolar	(%)		
1963	368	(3.4)	77.2	2.9	19.9	342	93.0	26	7.0	4.9	53.6
1964	410	11.6	75.8	3.6	20.5	368	89.6	43	10.4	5.1	76.4
1965	463	12.9	75.9	4.5	19.6	402	86.6	62	13.4	5.4	81.1
1966	490	5.8	77.3	4.7	18.0	428	87.2	63	12.8	4.8	68.2
1967	522	6.5	80.5	4.0	15.5	460	88.1	62	11.9	4.6	76.3
1968	496	(5.0)	81.9	5.2	12.8	440	88.6	56	11.4	4.0	65.0
1969	536	8.1	75.4	6.5	18.1	452	84.1	85	15.9	3.8	67.0
1970	588	9.6	75.2	7.7	17.1	518	88.1	70	11.9	4.3	62.1
1971	676	15.0	72.6	7.2	20.2	602	89.0	75	11.0	5.2	57.8
1972	884	30.8	68.6	5.7	25.7	748	84.5	137	15.5	5.1	56.6
1973	1317	48.8	63.2	4.3	32.5	1122	85.2	195	14.8	5.9	63.1
1974	1532	16.3	55.6	5.8	38.6	1329	86.7	203	13.3	5.0	40.6
1975	1401	(8.6)	56.6	7.5	35.9	1222	87.2	179	12.8	3.6	29.6
1976	1960	39.9	64.0	5.6	30.4	1747	89.2	213	10.8	4.6	38.2
1977	1753	(10.6)	59.4	7.2	33.4	1522	86.8	231	13.2	3.6	30.2
1978	2288	30.5	67.4	5.4	27.2	1844	80.6	446	19.4	4.2	49.7
1979	2261	(1.2)	59.4	5.9	34.7	1874	82.9	387	17.1	3.6	44.6
1980	2910	28.7	57.4	6.6	36.0	2460	84.5	450	15.5	5.0	36.8
1981	4702	61.6	47.2	4.1	48.7	3949	84.0	754	16.0	8.0	52.6
1982	5745	22.2	37.3	3.1	59.7	4256	74.1	1490	25.9	10.7	65.0
1983	5727	(0.3)	32.8	3.3	63.9	4983	87.0	745	13.0	11.3	62.0
1984	7133	24.5	24.5	3.4	72.1	6235	87.4	899	12.6	14.3	66.3
1985	7958	11.6	21.6	3.1	75.3	7076	88.9	881	11.1	15.0	70.2
1986	7456	(6.3)	25.3	3.3	71.4	6908	92.7	547	7.3	12.9	67.1
1987	10190	36.7	18.2	2.7	79.1	9359	91.8	831	8.2	14.9	72.0
1988	11662	14.4	20.1	3.2	76.7	10434	89.5	1228	10.5	16.5	81.4
1989	11626	(0.3)	18.3	3.6	78.2	10540	90.7	1086	9.3	14.4	73.8

Kaynak : DPT, DİE, HDTM verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

İhracatın özel-kamu ayırımı, özel kesim ihracatını mutlak üstünlüğünü göstermektedir. Kamu kesiminin ihracattaki payı sürekli olarak % 20'nin altında kalmış olup, son yıllarda bu payın % 10'lara indiği ve bu eğilimin süreceği gözlenmektedir.

İhracatın GSMH içindeki payı, uzun yıllar % 5 civarında gerçekleşmiştir. 1980 yılı ve devamında uygulanan politikalar sonucu önce % 10'a tımanan bu oran, son yıllarda % 15'lere ulaşmıştır. Bu küçümsenecek bir oran olmayıp, dışa dönük politikaların başanlı olduğunun önemli bir işaretidir.

C- DIŞ TİCARET DEĞİŞMELERİ

Bu alt bölümde mal hareketleri toplu değerlendirilene tabi tutulacak, ithalat ve ihracat değişmelerinin birlikte doğurduğu ekonomik etkiler incelenecektir. Dış ticaret değişmeleri ödemeler bilançosunun çok önemli bir bölümünü teşkil etmekle birlikte, görünmeyen işlemlerin devreye girmesi ile ulaşılan cari işlemler ve sennaye hareketleriyle bir bütün teşkil etmektedir.

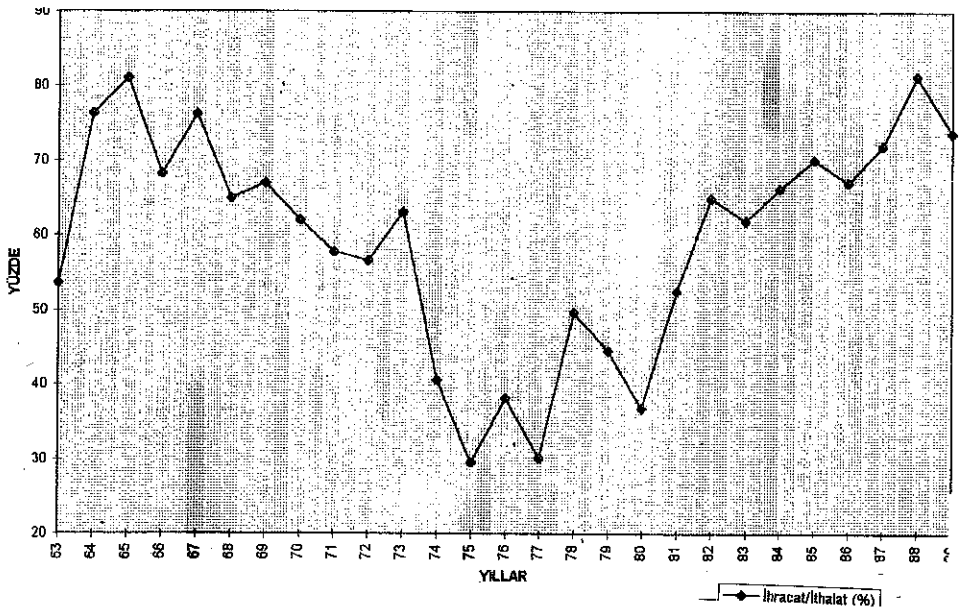
İthalatla ihracat değeri arasındaki olumsuz fark anlamında dış ticaret açığı, gelişmekte olan ülkelerin tipik yapı özelliğidir. Yurt içi kaynaklar ve üretimin yapısı ile hızlı kalkınma amacı arasındaki uyumsuzluk kendini öncelikle dış ticaret açığı olarak göstermektedir. Türkiye ekonomisi de yalnız plânlı dönemde değil, cumhuriyetin kurulduğu yıllardan bu yana dış ticaret açığı venmektedir ve vermeye devam edeceği anlaşılmaktadır. Dış ticaret açığı ile ilgili serinin incelenmesinde yaşanan iki petrol şoku derhal göze baınaktadır. Birinci krizde açık birdenbire üç kat, ikinci krizde ise iki kat artarak Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Dış ticaret hadlerindeki aleyhte değişmeler dış ticaret açığının temel belirleyicisi olmaktadır. Döviz kazandıncı diğer faaliyetler (turizm, işçi döviz) ve sennaye hareketleri zaman zaman dış ticaret açığının olumsuzluklarını giderici etkiler yapmakla birlikte, bu kalemlerde meydana gelen yetersizlikler sonucu ekonomi durgunluğa girebilmektedir. Diyagram 14'de dış ticaret açığının GSMH'ya oranı gösterilmiştir. Bu diyagramda iki petrol şokunun etkisi net şekilde izlenebilmektedir.

İhracatın ithalatı karşılama oranı, dış ticaret açığının GSMH oranı ile tam, ama ters yönde bir benzerlik göstermektedir. Bir farkla ki, petrol şoklarının ihracatın ithalatı karşılama gücünü azaltması bir yıl gecikmeli olarak

gerçekleşmektedir. Diyagram 12'de, şoku takip eden yıllardaki olumsuzluklar açıkça görülmektedir. İhracatın yapısındaki iyileşmeler, genellikle bu oranın yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

Dış ticaret hacmi ile ilgili serilerin incelenmesiyle 1980 öncesi ve sonrası ayırımı kendiliğinden gündeme gelmektedir. İthalat ile ihracat değerinin toplamı anlamındaki dış ticaret hacmi mutlak rakam olarak ve GSMH'ya oran olarak düşük seviyelerde seyrederken 1980 yılı ile birlikte önemli bir yapı değişikliği göstermiştir. Bu yıldan itibaren ithalat ve ihracattaki gelişmelere bağlı olarak süratle artan dış ticaret hacmi 1989 yılında 27.3 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı üçte bir seviyesine yükselmiştir. Diyagram 13 sözü edilen artışı açıkça göstermektedir. Diyagram 15 ise, ithalat ve ihracatın bu etkisinin ayrı ayrı görülmesine fırsat vermektedir. Ekonominin dışa açılması ithalat, ihracat ve dış ticaret hacminin milli gelir içindeki payının yükselmesi sonucunu doğurmaktadır.

İthalat ve ihracat ile ilgili olarak yapılan dış ticaret tahlilleri geleneksel yapılardan kurtulma anlamında bir değişikliğin gerçekleştiğini kanıtlar niteliktedir.

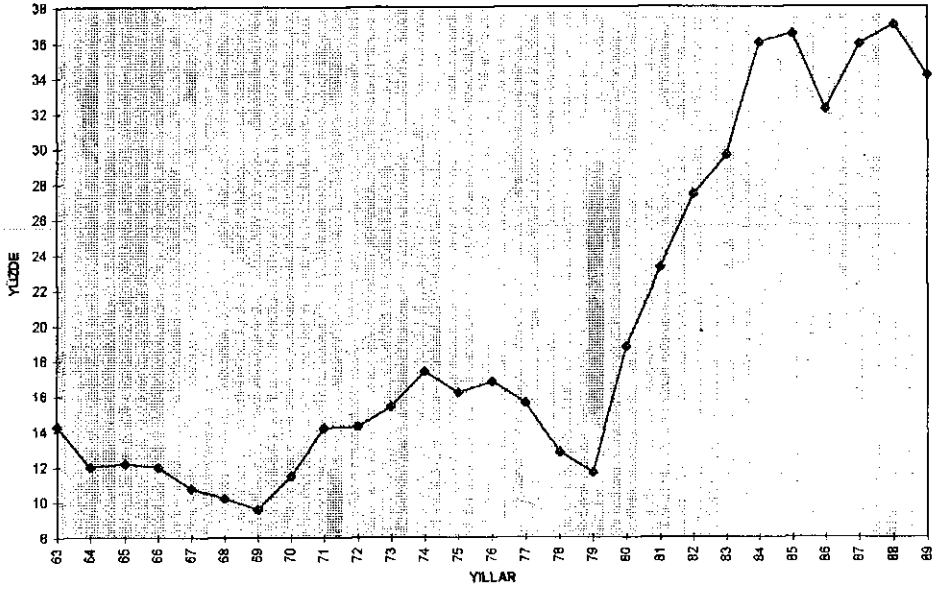

Diyagram 12 : İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

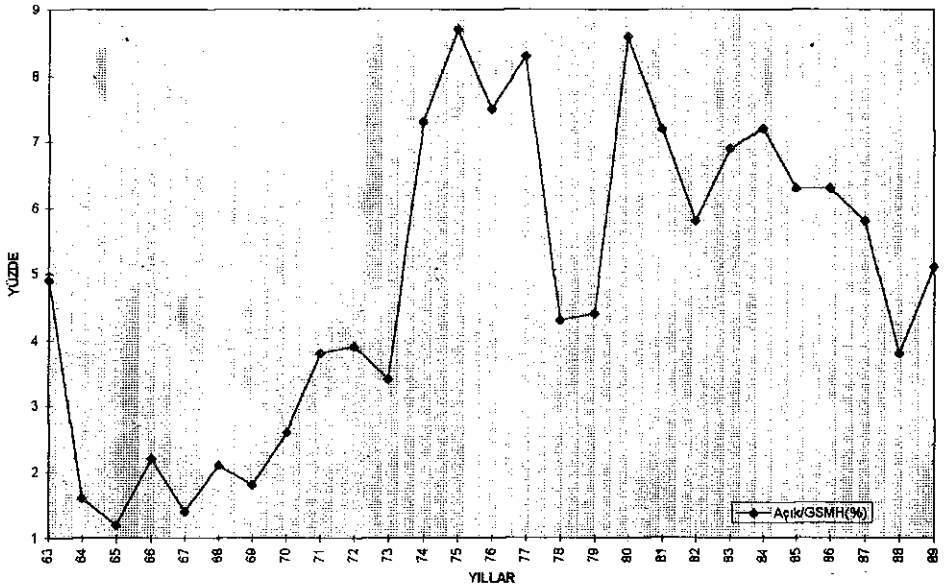
Tablo 12 : Dış Ticaret (1963-1989)

Yıllar	İthalat Milyon Dolar	İhracat Milyon Dolar	Dış Ticaret Açığı Milyon Dolar	Açık GSMH (%)	Dış Ticaret Hacmi Milyon Dolar	D.T.H. GSMH (%)	İhracat İthalat (%)
1963	687	368	319	4.9	1055	14.3	53.6
1964	537	410	127	1.6	947	12.0	76.4
1965	571	463	108	1.2	1034	12.2	81.1
1966	718	490	228	2.2	1208	12.0	68.2
1967	684	522	162	1.4	1206	10.8	76.3
1968	763	496	267	2.1	1259	10.2	65.0
1969	801	536	265	1.8	1337	9.6	67.0
1970	947	588	359	2.6	1535	11.5	62.1
1971	1170	676	494	3.8	1846	14.2	57.8
1972	1562	884	678	3.9	2446	14.3	56.6
1973	2086	1317	769	3.4	3403	15.4	63.1
1974	3777	1532	2245	7.3	5309	17.4	40.6
1975	4738	1401	3337	8.7	6139	16.2	29.6
1976	5128	1960	3168	7.5	7088	16.8	38.2
1977	5796	1753	4043	8.3	7549	15.6	30.2
1978	4599	2288	2311	4.3	6887	12.8	49.7
1979	5069	2261	2808	4.4	7330	11.7	44.6
1980	7909	2910	4999	8.6	10819	18.8	36.8
1981	8933	4702	4231	7.2	13635	23.3	52.6
1982	8842	5745	3097	5.8	14587	27.4	65.0
1983	9235	5727	3508	6.9	14962	29.6	62.0
1984	10756	7133	3623	7.2	17889	36.0	66.3
1985	11343	7958	3385	6.3	19301	36.5	70.2
1986	11104	7456	3648	6.3	18560	32.2	67.1
1987	14157	10190	3967	5.8	24347	35.9	72.0
1988	14335	11662	2673	3.8	25997	37.0	81.4
1989	15762	11626	4136	5.1	27388	34.1	73.8

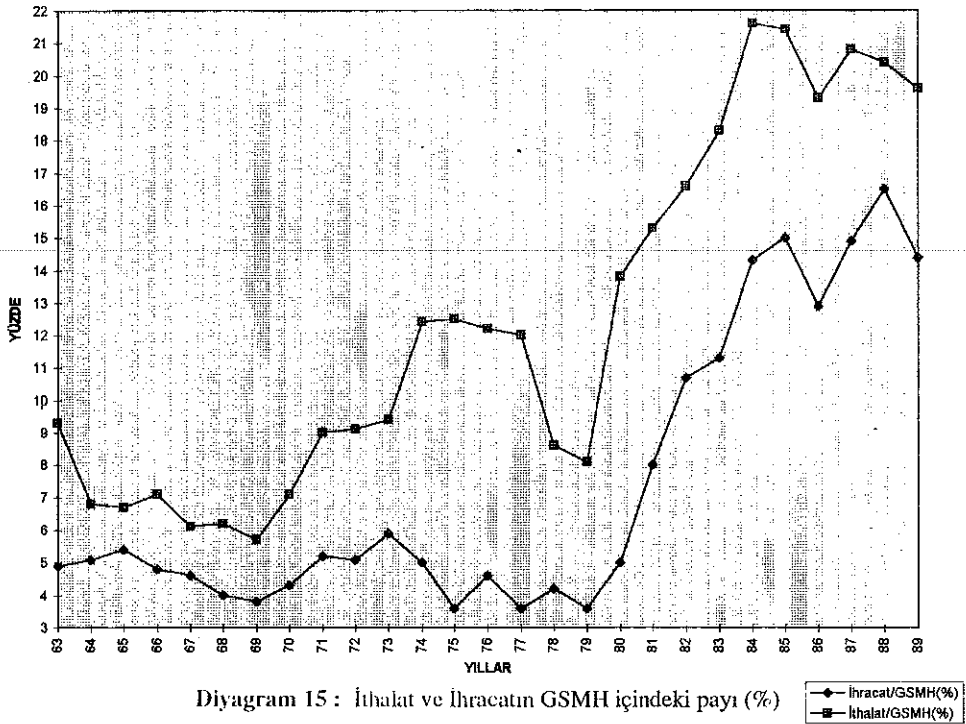
Kaynak : DPT, DİE, HDTM verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Diyagram 13 : Dış Ticaret Hacminin GSMH'ya oranı (%)

Diyagram 14 : Dış Ticaret Açığının GSMH'ya oranı (%)

Diyagram 15 : İthalat ve İhracatın GSMH içindeki payı (%)

SONUÇ

Planlı dönem boyunca Türkiye ekonomisinde meydana gelen değişimler beş ana başlık altında incelenmiş bulunmaktadır. Geleneksel ve alışılmış yapılardan çıkıp, olgun ekonomilerin yapı özelliklerine yaklaşma anlamında özetlenebilecek olan ekonomik yapı değişikliğinin ne ölçüde gerçekleştirebildiği tesbite çalışılmıştır. Yapı değişikliği tahlilleri; ekonomide çeşitli değişken ve göstergelerin izlenmesi, sektör yapılarının gözden geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomik yapıyı oluşturan ve yapıda değişimlere yolaçan bu faktörler zaman zaman yön beraberliği gösterirken, bazen de farklı yönde etkiler doğurabilmektedirler. Ekonominin dengesini değişik yön ve derecelerde etkileyen bu faktörler ayrıca birbirlerinden de etkilenmektedirler. Eşanlı olarak değişkenlerin tek tek ve birarada ekonomik dengeleri etkilemeleri ve farklı basınç alanları oluşturalan, ekonometrik çalışmalar için çok uygun malzeme teşkil etmektedir.

Ekonomik yapıda meydana gelen değişimler objektif kriterlere bağlanmaya çalışılırken, bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır: Yapı değişikliğinin ölçüleri incelenirken zaman zaman subjektif değerlendirmelere (değer yargılarına) kaçınılmaz olarak başvurulmaktadır. Çünkü ideal tabloların ne olduğu ve bu tablolara ne ölçüde yaklaşabileceği yoruma tâbi kaypak konulardır.

Milli gelir ve değişmelerin incelendiği birinci bölüm, az önce sözü edilen değer yargularına çok açık bir konudur: Bu bölümde asıl cevaplandırılması gereken soru "Yirmiyedi yıllık dönemde Türk insanı çağdaş refah düzeyine ulaşabilmiş midir?" olmalıdır. Gelir ve iktisadi büyüme alanlarındaki farklılaşmalar ile ulaşıdan refah düzeyinin yeterliği konusu, yorumlara açık olma niteliğini sürekli olarak koruyacaktır.

Bu dönem boyunca milli gelir ve per capita, iktisadi büyüme ve nüfus artışı hızına bağlı olarak yükselmiş olmakla birlikte, olgun ekonomilerin seviyelerine ulaşılammıştır.

Birinci bölümde, yapı değişikliği açısından en olumlu değişme sektör paylarında gözlenmektedir: Plan döneminin başında ekonomide hâkim iktisadi faaliyet alanı olan tarım kesimi, dönem sonunda yerini sanayi kesimine bırakmıştır. Yurtiçi ticaret hadlerinde tarım kesimi aleyhine olan değişmelerin de yardımı ile, sanayi kesimi faaliyet ve etki alanını genişletmiştir. Hizmet kesiminin toplam milli gelir içindeki payında önemli bir değişiklik olmamasına rağmen, kompozisyonu değişerek iç ticaretin ağırlığı azalmış; konut, turizm, sağlık, eğitim ve ulaşıma-haberleşmenin ağırlığı artmıştır. Bu değişmeler, bireysel ve toplumsal refahı artırıcı etkiler doğurmuştur.

Fiyat değişmelerinin incelendiği ikinci bölümde, birinci ve ikinci plan dönemlerinin istikrarlı fiyat yılları olduğu görülmektedir. Daha sonraki yıllar, petrol şoklarıyla da beslenen, "fiyat istikrarsızlığının" geçerli olduğu yıllardır. Fiyat istikrarsızlığının en önemli etkisi karar birimlerinin davranış biçimleri üzerinde olmuştur. Yatırım, üretim ve tüketim kararlarının alınmasında mutlak ve nisbi fiyat değişmeleri temel belirleyici olmuştur. Aynı ölçüde önemli olan nokta, genel iktisat politikaları oluşturulurken hedef ve dengelerin tesbitinde fiyat deflatörlerinin sürekli olarak ve dikkatle izlenmesi ve hesaba katılmasıdır. Türk toplumu aşağıya doğru rijid, yukarıya doğru esnek karakterli fiyat değişmeleri karşısında duyarlı hale gelmiş, yalnız yatırım, üretim ve tüketim kararlarını alırken değil, aynı zamanda fonları alternatif alanlara plase ederken fiyat değişikliğini gözönünde bulundurma alışkanlığını edinmiştir. Fiyat değişmelerinin refah ve bölüşüm üzerindeki etkilerini inceleyebilmede ise sağlıklı verilere sahip olmayışımız önemli bir eksikliklerdir.

Üçüncü bölümde inceleme konusu yapılan istihdam değişmeleri, yapı değişikliğinin en zayıf yönü oluşturmaktadır. Tarım kesimi istihdam açısından hâkimiyetini sürdürmektedir. Hizmet kesimi istihdamında önemli sayılabilecek bir artış olmakla beraber, sanayi kesiminde katma değer artışına nisbetle istihdam artışı yetersiz kalmıştır. Toplam istihdamda hatırı sayılır mutlak artışların gerçekleşmesine rağmen istihdamın sektörel dağılışı, olgun ekonomilerin istih-

dam yapılarına yaklaşmamıştır. Bu yapının doğurduğu en önemli sonuç, tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki gelir ve ücret farklılığının refah bölüşümünü olumsuz yönde etkilemesidir.

İktisadi gelişmenin önemli belirleyicilerinden yatırımların konu edinildiği dördüncü bölümde, sabit sermaye yatırımları ve imalat sanayii yatırımları ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Planlı dönemin başından 1980 yılına kadar, sabit sermaye yatırımlarının GSMH içindeki payında önemli artışlar kaydedilmiştir. Ancak bu dönemdeki üretim ve katma değer artışları yapılan yatırımlar ölçüsünde olmamıştır. Bunun anlamı 1980 öncesinde Türkiye ekonomisi ihmal edilemeyecek bir kapasite fazlası ya da âtil kapasite yaratmıştır. Nitekim 1980 sonrasında SSY ve İSY da önemli bir artış olmamasına, hatta zaman zaman mutlak azalışlara rağmen, üretim ve sanayi ürünleri ihracatında çok önemli sıçramalar gözlenmiştir. Böyle bir sonuçta, âtil kapasitelerin devreye sokularak kapasite kullanım oranlarının yükseltilebilmesi önemli bir etken olmuştur. Ayrıca işgücünün miktar ve niteliğindeki gelişmelerle, teknoloji ve bilgi birikiminin etkileri de ihmal edilmemelidir.

Yatırımlar konusunda ilgi çeken bir başka özellik, imalat sanayiinde kamu payının mutlak ve nisbi olarak hızla azalmasıdır. Kamu kesiminin iktisadi faaliyet alanının giderek küçülmeğe olduğu gözlenmektedir. Kamu kesimi yatırımlarını enerji, ulaştırma, sağlık ve eğitim gibi altyapı alanlarında yoğunlaştırırken, özel kesim yatırımlarında konut ve turizmin payı artmıştır. Özellikle imalat sanayii kesiminde 1980 sonrası yatırımlarında tevsi, yenileme, modernizasyon ve teknoloji uyarlamalarının payının artması ve kapasite kullanım oranlarının yükselmesi, önümüzdeki yıllarda küçümsemeyecek boyutlarda yatırım ihtiyacı doğuracaktır. GSMH içinde yatırımlarının payının yükseltilmemesi halinde, dengelerin bozulması ve fiyatlardan ihracata kadar geniş bir olumsuzluk alanı yaratılma tehlikesi belirecektir.

Ekonomik yapı değişikliği göstergeleri içinde en olumlu olanı dış ticaret değişimleridir. Özellikle ihracatta gözlenen miktar artışı ve kompozisyon farklılaşması, belirgin bir yapı değişikliğine işaret etmektedir. Sanayi ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı % 80'lere, aylık ihracat da yaklaşık bir milyar dolara yükselerek dışa açılma politikasında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ekonominin dış dünya ile bütünleşmesi yolunda gerçekleştirilen bir iyileşme de, dış ticaret hacminin GSMH içindeki payının % 40'lara yükseltilmesidir.

İnceleme konumuzun içine alınmamakla beraber, değişik mal ve hizmetlerin üretim miktarlarında, plan dönemi başı ve sonu itibariyle, artış yönünde ciddi değişimler gözlenmektedir.

Bütün bu tahliller, Türkiye ekonomisinde yapının değişmekte olduğunu, ancak farklı yönlerden bakıldığında bu değişmelerin yer yer öze indiği, yer yer ise kabukta kaldığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

1. **DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü)**
– Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara 1973, Yayın No: 683
2. **DPT (Devlet Planlama Teşkilatı)**
– Beş Yıllık Kalkınma Planları (I-VI)
– Yıllık Programlar (Çeşitli Yıllar)
– Temel Ekonomik Göstergeler (Aylık Yayın, Çeşitli Sayılar)
– 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1972-1983, Ankara 1985, Yayın No: 1975
– 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara 1990, Yayın No: 2190
3. **HDTM (Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı)**
– Başlıca Ekonomik Göstergeler- Ocak 1990, Ankara, 1990
– Dış Ticaret Hareketleri 1989, Ankara 1990
4. **İSO (İstanbul Sanayi Odası)**
– 1990 Yılı Başında Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1990, Yayın No: 1990/3
5. **İTO (İstanbul Ticaret Odası)**
– Aylık Ekonomik Veriler (Ocak 1989'dan itibaren çeşitli sayılar)
– Ekonomik Rapor (Çeşitli Sayılar)
6. **MB (Merkez Bankası)**
– Yıllık Rapor 1989, Ankara 1990
– Üç Aylık Bülten (Çeşitli Sayılar)
7. **TOBB (Türkiye Ticaret Odaları ve Borsaları Birliği)**
– İktisadi Rapor 1990, Ankara 1990
– Türkiye ve AT Ülkelerinin Sosyo-Ekonomik Verilerle Karşılaştırılması, Ankara 1989, Yayın No: Genel 115, AT 2
8. **Yıllık Ekonomik Rapor (Çeşitli Yıllar)**
(T. C. Maliye / Maliye ve Gümrük Bakanlığı'nın her yıl Bütçe Tasarısı ile birlikte TBMM'ne sunduğu raporlar)
9. **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978**
Akbank Yayını, İstanbul 1980

E K L E R

Ek-1 Tablo 13 : İstihdamın Sektörel Dağılımı (1978-1989) (Yeni Seri) (Bin Kişi)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	TOPLAM
1978	7.730	1.979	4.267	13.976
1979	7.653	1.937	4.299	13.889
1980	7.583	1.912	4.318	13.813
1981	7.673	1.996	4.436	14.105
1982	7.787	2.052	4.554	14.393
1983	7.852	2.117	4.680	14.649
1984	7.975	2.204	4.839	15.018
1985	8.095	2.271	4.994	15.360
1986	8.206	2.388	5.248	15.842
1987	8.321	2.494	5.501	16.316
1988	8.369	2.512	5.669	16.550
1989	8.380	2.561	5.792	16.733

Kaynak : DPT, DİE

Tablo 13a : İstihdamın Sektörel Dağılımı (1978-1989) (Yeni Seri) (%)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER	TOPLAM
1978	55.3	14.2	30.5	100.0
1979	55.1	13.9	31.0	100.0
1980	54.9	13.8	31.3	100.0
1981	54.4	14.2	31.4	100.0
1982	54.1	14.3	31.6	100.0
1983	53.6	14.5	31.9	100.0
1984	53.1	14.7	32.2	100.0
1985	52.7	14.8	32.5	100.0
1986	51.8	15.1	33.1	100.0
1987	51.0	15.3	33.7	100.0
1988	50.6	15.2	34.2	100.0
1989	50.1	15.3	34.6	100.0

Kaynak : Tablo 13'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek-2 Tablo 14 : Sabit Sermaye Yatırımları (1963-1989) (Cari Fiyatlarla) (Milyon TL.)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
1. Toplam														
Tam	1590	1837	2122	2285	3023	3542	3655	3596	3925	5170	6423	7789	11622	19335
Sanayi	4788	4315	4539	5831	7927	8933	10989	13774	13774	22825	26835	40950	52708	71785
İmalat Sanayii	3947	3252	3139	4038	5361	6695	8264	10270	12911	18744	21479	28375	42108	54018
Hizmetler	5006	5246	6369	8021	8630	11092	13328	15370	17635	22117	29827	32476	51356	74087
TOPLAM	11384	11400	13030	16137	19580	23567	27972	32740	37929	50112	63085	81215	115688	165207
2. Kamu														
Tarım	768	1039	1267	1430	1605	1974	1944	1956	1849	1925	2328	3452	5076	8046
Sanayi	1223	1609	1948	2638	2996	3831	4849	6079	6774	9580	10833	14621	24929	34910
İmalat Sanayii	485	646	665	993	1300	1748	2364	2865	3674	5929	5962	7651	14956	18039
Hizmetler	2764	2780	2903	3787	4403	5351	5970	6407	7380	8522	11917	16966	24966	34405
TOPLAM	4755	5428	6118	7855	9004	11156	12763	14442	16203	20027	25078	35039	54971	77361
3. Özel														
Tarım	822	798	855	855	1418	1568	1711	1640	2076	3245	4095	4337	6546	11289
Sanayi	3565	2711	2591	3193	4231	5142	6140	7695	9595	13245	16002	21329	27779	36875
İmalat Sanayii	3462	2606	2474	3045	4061	4947	5900	7405	9237	12815	15517	20724	27062	35979
Hizmetler	2242	2463	3466	4234	4927	5701	7358	8963	10055	13595	17910	20510	26392	39682
TOPLAM	6629	5972	6912	8282	10576	12411	15209	18298	21726	30085	38007	46176	60717	87846

Tablo 14 : Devam

1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
23607	27433	32752	72704	139425	181605	246133	348871	435338	614956	1129900	1727100	245300
94307	125195	197107	388442	578629	705205	948763	1376390	2251362	3501858	4498300	7595700	11212400
69793	88400	124824	250480	341310	406728	515644	759239	1175370	1785401	2197100	3652500	5329200
104906	144054	229261	411325	524785	628995	974347	1562130	2874981	4971981	8599900	14843100	25436100
224820	296682	459120	872471	1242839	1569805	2169243	3287391	5561681	9088795	14228100	24165900	38302000
12604	14683	18373	36530	73491	89473	119288	170132	225508	357723	685200	1046200	1627100
47173	62263	124536	255083	388728	453254	607040	836410	1438021	2131091	2614000	4268300	6296500
23931	27442	54983	121661	158309	164177	192265	248647	408857	5133995	475400	677900	918000
50807	61520	85261	170543	261272	326187	487016	770597	1572491	2743719	4258300	6195800	9090700
110584	138466	278170	462156	723491	868914	1213344	1777139	3236020	5232533	7557500	11510300	17014300
13000	12750	14379	36174	65934	92132	126845	178739	209830	257233	444600	680900	826400
47134	62932	72571	133359	189901	251951	341723	539980	8133341	1370767	1884400	3327400	468900
45862	60958	69841	128819	183001	242551	323379	510592	766513	1271406	1721700	2974600	4411200
54102	82534	144000	240782	263513	356808	487331	791533	1302490	2228262	4241600	8647200	15662400
114236	158216	230950	410315	519348	700891	955899	1510252	2325661	3856262	6570600	12655500	21187700

Kaynak : DPT, DİE, HDTM verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

Ek-3 Tablo 15 : Sabit Sermaye Yatırımları (1963-1989) (1988 Fiyatlarıyla) (Milyon TL)

1. Toplam	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Tam	643249	721933	759544	794406	9513310	1093813	1078812	1008646	888352	1031271	1141507	1197785	1522381
Sanayi	2475742	2211874	22014255	2691384	3147017	3833502	4572630	5185603	4926511	6084483	6303248	7077772	9622465
İmalat Sanayii	1993271	1633386	1473841	1840858	2335751	2900314	3486190	3840993	3824623	5013889	4997564	5404597	7521478
Hizmetler	2324152	2317469	2607154	3120825	3339965	3849687	4352357	6194249	4382206	4851498	5867037	6186756	7360807
TOPLAM	5443142	5251276	5568123	6606615	7438292	8777002	10003799	10890765	10197069	11967252	13311792	14462313	18505653
2. Kamu													
Tam	344989	443358	506985	544546	547266	644286	595490	570362	463476	421310	452336	547715	670075
Sanayi	808416	1005504	1131350	14326244	1554573	1928556	2387218	2742446	2519626	3136162	3137576	3605026	5561496
İmalat Sanayii	369711	469124	448146	637746	799419	1058088	1374999	1482959	1501782	215249	1921278	2026936	3559343
Hizmetler	1326678	1270031	1235191	1545823	1649611	1955762	2014603	2024974	1946734	1947242	2467362	2882982	3660922
TOPLAM	2480083	2718893	2873526	3526613	3751450	4528604	4997311	533782	4299836	5504714	6057274	7035723	9892493
3. Özel													
Tam	298260	278575	252559	249860	404044	449527	483322	438284	424876	609960	689170	650069	852306
Sanayi	1667325	1206368	1070075	1237439	1592444	1904951	2185411	2443158	2406885	2948341	3165672	3472755	4060968
İmalat Sanayii	1623560	1164261	1025695	1203112	15363332	1842226	2111191	2358035	2322841	2861760	3076286	3377671	3962134
Hizmetler	997475	1047439	1371964	1592703	1690354	1893926	2337555	2671538	2435472	2904237	3399676	3303767	3699885
TOPLAM	2963060	2532382	2694598	3080002	3686842	4248404	5006488	5552980	5267233	6462538	7254518	7426591	8613159

Tablo 15 : Devam

1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
4143963	2176921	1611262	1162690	1185259	1586435	1620854	1706859	1682600	1488585	1501803	1865242	1727100	1477700
11323233	11742277	10451501	10417646	9702102	9858756	9207224	8858791	5272144	9158026	9287950	7842984	7595700	6970300
8261641	8468662	7131381	6451299	6158889	5679892	5039907	4556619	4331073	4616123	4613815	3868500	3652500	33898500
8742656	9137252	8453475	81114397	6887141	6427244	6714808	7321473	10996491	10335902	12791815	14852100	14843000	14887500
22209852	23056450	20516238	19694733	17774502	17872435	17542886	17887123	17951235	20983513	23281568	24560326	24168800	23355500
890461	1039427	833736	643004	609235	851973	819064	846471	804345	754787	857571	1088842	1046200	987400
6648309	7019205	6168839	7478115	7184694	7386844	671478	6318364	5579440	6291186	5957742	4615984	4268300	3822300
3693375	3864318	2974112	3616469	3722615	3292347	2638760	2149447	1781325	1810579	1532570	915400	677900	560000
4248601	4690688	3843833	3247927	3071321	3319723	3386372	3826238	4089802	5847098	7039050	7689500	6195800	5523400
11787371	12749320	10846408	11369046	10865250	11558540	10921814	10991073	10473587	12893071	13864363	13394326	11510300	10333100
1253502	1137493	777526	519686	576024	743462	801709	860388	878255	733999	644232	776400	680900	490300
4674924	4723071	4282663	2939531	2517410	2471912	2490746	2540428	2692704	2866841	3320209	3227000	3327400	3148000
4568266	4604344	4157270	2834830	2436275	2387545	2401147	2407173	2549748	2705545	3081245	2953100	2974600	2829500
4494055	4446566	4609641	4866470	3815818	3107522	3328516	3495234	3906689	4488602	5452764	7162600	8647200	9364100
10422431	10307130	9669830	8325687	6909252	6313896	6620971	6996050	7477648	8089442	9417205	11166000	12655500	13002400

Tablo 16: Devam

1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
9.7	9.4	7.9	5.9	6.7	8.9	9.2	9.5	9.4	7.1	6.5	7.6	7.1	6.3
51.0	50.9	51.0	52.9	54.7	55.2	52.5	49.6	46.0	43.6	39.9	32.0	31.5	29.9
37.2	36.7	34.8	32.8	34.7	31.8	28.7	25.5	24.1	22.0	19.8	15.8	15.1	14.5
39.3	39.7	41.1	41.2	38.6	35.9	38.3	40.9	44.6	49.3	53.6	60.4	61.4	63.8
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
7.6	8.2	7.7	5.7	5.6	7.4	7.5	7.7	7.7	5.9	6.2	8.1	9.1	9.6
56.4	55.0	56.9	65.7	66.1	54.0	61.5	57.6	53.2	48.7	43.1	34.4	37.1	36.9
31.3	30.3	27.4	31.8	34.3	28.5	24.2	19.6	17.0	14.8	11.1	6.8	5.9	5.4
36.0	36.8	35.4	28.6	28.3	38.6	31.0	34.7	39.1	45.4	50.7	57.5	53.8	53.5
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
12.0	11.0	8.0	6.2	8.3	11.6	12.1	12.5	11.7	9.1	6.8	7.0	5.4	3.8
44.9	45.9	44.3	35.3	36.5	39.2	37.7	36.9	36.0	35.4	35.2	28.9	26.3	34.3
43.8	44.7	43.0	34.0	35.3	37.8	36.3	34.9	34.1	33.4	32.7	26.4	23.5	21.8
43.1	43.1	47.7	58.5	55.2	49.2	50.2	50.6	52.3	55.5	58.0	64.1	68.3	71.9
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : DPT, DİE, HDİTM verilerinden yararlanılarak düzenlenmiştir.

TABLÖLAR LİSTESİ

- Tablo 1:** Milli Gelir (1963-1989)
- Tablo 2:** Büyüme Hızı ve Bazı Gösterge Değişmeleri (1963-1989) (%)
- Tablo 3:** Plan Dönemlerinde Büyüme Hızları (Gerçekleşmeler) (Sabit Faktör Fiyatlarıyla) (%)
- Tablo 4:** Plan Dönemlerinde Sektör Paylarında Değişmeler (Cari Faktör Fiyatlarıyla) (%)
- Tablo 5:** Plan Dönemlerinde Sektör Paylarında Değişmeler (Sabit Faktör Fiyatlarıyla) (%)
- Tablo 6:** İstihdamın Sektörel Dağılımı (1963-1988)
- Tablo 7:** İstihdamın Sektörel Dağılımı (1963-1988) (%)
- Tablo 8:** GSMH ve Sabit Sermaye Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla)
- Tablo 9:** İmalat Sanayii Yatırımları (1988 Fiyatlarıyla)
- Tablo 10:** İthalat (1963-1989)
- Tablo 11:** İhracat (1963-1989)
- Tablo 12:** Dış ticaret (1963-1989)
- Tablo 13:** İstihdamın Sektörel Dağılımı (Yeni Seri) (1978-1989) (Ek: 1)
- Tablo 14:** Sabit Sermaye Yatırımları (Cari Fiyatlarla) (Ek: 2)
- Tablo 15:** Sabit Sermaye Yatırımları (Sabit Fiyatlarla) (Ek: 3)
- Tablo 16:** Sabit Sermaye Yatırımları (Yüzde Dağılımı) (Ek: 4)

DIYAGRAMLAR LİSTESİ

- Diyagram 1:** Sektör Paylarında Değişmeler
- Diyagram 2:** İstihdamın Sektörel Dağılımı
- Diyagram 3:** SSY'de Değişmeler (Sabit Fiyatlarla)
- Diyagram 4:** SSY'nin Kamu-Özel Ayırımı (Sabit Fiyatlarla)
- Diyagram 5:** SSY'nin GSMH İçindeki Payı (Sabit Fiyatlarla)
- Diyagram 6:** İmalat Sanayii Yatırımlarında Değişmeler (Sabit Fiyatlarla)
- Diyagram 7:** İSY'nin Kamu-Özel Ayırımı (Sabit Fiyatlarla) (%)
- Diyagram 8:** İSY'nin SSY İçindeki Payları (%)
- Diyagram 9:** İSY'nin SSY İçindeki Payları (Toplam-Kamu-Özel) (%)
- Diyagram 10:** İthalatın Madde Gruplarına Göre Dağılımı (%)
- Diyagram 11:** İhracatın Sektörel Dağılımı (%)
- Diyagram 12:** İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
- Diyagram 13:** Dış Ticaret Hacminin GSMH'ya Oranı (%)
- Diyagram 14:** Dış Ticaret Açığının GSMH'ya Oranı (%)
- Diyagram 15:** İthalatın ve İhracatın GSMH İçindeki Payı (%)